

Barbara Dziedzic
Barbara Korbel
Ewa Maria Tuz

Program nauczania geografii dla branżowej szkoły I stopnia – NOWE Oblicza geografii

© Copyright by Nowa Era Sp. z o.o.
Warszawa 2024

Spis treści

Wstęp	3
I. Cele kształcenia i wychowania według założeń programu	5
II. Osiągnięcia ucznia	7
III. Szczegółowe cele edukacyjne i osiągnięcia ucznia w postaci wymagań edukacyjnych oraz materiał nauczania	8
IV. Procedury osiągania celów kształcenia i wychowania	32
V. Kontrola, ocena i pomiar osiągnięć ucznia	61
VI. Propozycja przydziału liczby godzin przeznaczonych na realizację poszczególnych działów programu	64
VII. Proponowana literatura dla nauczycieli	65
Załącznik 1. Wyciąg z Podstawy programowej z geografii dla branżowej szkoły I stopnia	67

Wstęp

Opracowany program nauczania geografii jest przeznaczony dla uczniów szkoły ponadpodstawowej – branżowej szkoły I stopnia.

Punktem wyjścia do napisania *Programu nauczania geografii dla branżowej szkoły I stopnia – Oblicza geografii* było Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 28 czerwca 2024 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. z 2024 r. poz. 996). Opracowując koncepcję programu, wykorzystano również osiągnięcia dydaktyki ogólnej i dydaktyki geografii, pedagogiki oraz psychologii. Zastosowano zasady nauczania głoszone przez Wincentego Okonia, Czesława Kupisiewicza oraz Tadeusza Nowackiego dotyczące między innymi pogłębienia, systematyczności, indywidualizacji i zespołowości, samodzielności, efektywności, świadomej aktywności uczniów, przystępności, łączenia teorii z praktyką, trwałości wiedzy i umiejętności oraz ustawicznego kształcenia.

W programie przedstawiono cele kształcenia ogólnego jako nadrzędne kierunki działania, które umożliwiają zdobywanie kwalifikacji zawodowych w wyniku procesu uczenia się przez całe życie. Cele kształcenia geograficznego przedstawiono zgodnie z podstawą programową w podziale na wymagania ogólne, które odnoszą się do wiedzy, umiejętności i postaw, oraz wymagania szczegółowe zapisane językiem wymagań. Wymagania szczegółowe pozwoliły sformułować treści nauczania i jednocześnie wskazać efekty kształcenia, które należy osiągnąć w toku nauczania.

Realizacja programu umożliwia zdobywanie określonych w podstawie programowej wiadomości ściśle powiązanych z umiejętnościami i postawami, na które położono szczególny nacisk. Uczeń ma je rozwijać poprzez wnioskowanie, krytyczną analizę i kreatywne działanie. Ważne jest, aby stosował zdobywane umiejętności w lokalnym środowisku, w którym funkcjonuje. Takie warunki powinna stwarzać szkoła, aby uczeń stał się otwarty na inicjatywy, samodzielny i twórczy.

Podstawa programowa określa, że głównym celem geografii jako przedmiotu szkolnego jest poznawanie własnego kraju i świata jako zintegrowanej całości, w której zjawiska i procesy przyrodnicze oraz społeczno-ekonomiczne są ze sobą ściśle powiązane na zasadach wzajemnych uwarunkowań i zależności. Lekcje geografii powinny zatem sprzyjać temu, aby uczeń mógł zrozumieć istniejące powiązania i zależności w środowisku geograficznym – przyrodniczym i społeczno-gospodarczym, a także we wzajemnych relacjach człowiek – przyroda. Zmieniona podstawa programowa tworzy ramy do zdobywania przez ucznia wiedzy przydatnej w życiu codziennym, a także kształtowania wielu umiejętności oraz pozytywnych postaw ucznia w odniesieniu do własnego kraju i środowiska, w którym żyje.

Program został podzielony na rozdziały. W rozdziale I zostały omówione ogólne cele kształcenia dla branżowej szkoły I stopnia, na które powinni kłaść nacisk nauczyciele podczas pracy z uczniami. Odnoszą się one do podstawowych założeń kształcenia ogólnego i stanowią fundament wykształcenia. W tym rozdziale przedstawiono również podstawowe cele kształcenia geograficznego w podziale na wiadomości, umiejętności oraz postawy, które wskazuje podstawa programowa jako ważne i niezbędne na tym etapie kształcenia. W rozdziale

II został zamieszczony opis najważniejszych kompetencji ogólnych oraz tych, które są związane z kształceniem geograficznym i wynikają z podstawy programowej. Zostały one wyrażone w postaci umiejętności zdobywanych przez ucznia w trakcie kształcenia w branżowej szkole I stopnia. Natomiast szczegółowe osiągnięcia ucznia przedstawiono w postaci wymagań szczegółowych w tabelach zamieszczonych w rozdziale III. Są one zapisane w postaci efektów kształcenia, zgodnie z ideą europejskich ram kwalifikacji. W tym rozdziale zaprezentowano również szczegółowe cele kształcenia i wychowania oraz materiał nauczania w powiązaniu z podstawą programową.

Niniejszy program zakłada wszechstronny rozwój ucznia, dlatego w wymaganiach zwrócono szczególną uwagę nie tylko na jego rozwój intelektualny, lecz także emocjonalny i społeczny. Założeniem jest wykorzystanie potencjału edukacyjnego geografii w zakresie walorów poznawczych, kształcących i wychowawczych.

Wymagania edukacyjne i podporządkowany im materiał nauczania podzielono na trzy części:

- Część I obejmuje treści dotyczące źródeł informacji geograficznej oraz metod prezentacji danych przestrzennych. Kolejne zagadnienia dotyczą miejsca Ziemi we Wszechświecie, budowy Wszechświata, Układu Słonecznego oraz następstw ruchów Ziemi. Następnie podano treści dotyczące poszczególnych sfer przyrodniczych Ziemi, zachodzących w nich zjawisk i procesów, a także najważniejszych zależności w ich obrębie. W dalszej kolejności zawarto treści ukazujące regionalne zróżnicowanie środowiska przyrodniczego Polski. W tej części szczególną uwagę zwrócono na kształcenie umiejętności korzystania z różnych źródeł informacji, wyjaśniania terminów, przedstawiania głównych cech, zjawisk oraz procesów.
- Część II zawiera treści dotyczące podziału politycznego i zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego świata, przemian struktur demograficznych i społecznych oraz procesów osadniczych, uwarunkowań rozwoju gospodarki światowej, w tym rozwoju rolnictwa, leśnictwa, rybactwa, przemysłu i usług. Realizacja treści zamieszczonych w tej części programu wymaga wykorzystania wiedzy o procesach zachodzących w środowisku przyrodniczym do wyjaśniania zjawisk społeczno-gospodarczych występujących we współczesnym świecie.
- Część III dotyczy geografii Polski oraz miejsca i roli naszego kraju we współczesnym świecie. Treści przybliżają zagadnienia dotyczące społeczeństwa, jego zróżnicowania społeczno-kulturowego oraz gospodarki naszego kraju. Położono akcent na zależności między środowiskiem przyrodniczym a rozwojem społeczno-gospodarczym Polski. Szczególną uwagę zwrócono także na relacje człowieka ze środowiskiem geograficznym i wpływające z nich konflikty interesów.

Rozdział IV zawiera opis procedur osiągania celów kształcenia i wychowania wynikających z podstawy programowej w powiązaniu z proponowanymi środkami dydaktycznymi. Są one niezbędne do właściwej realizacji procesu edukacyjnego przez nauczycieli, by osiągnąć zamierzone cele. Rozdział ten przybliży również wybrane metody nauczania przydatne podczas lekcji geografii. Z kolei w rozdziale V zostały podane propozycje kontroli, oceny i pomiaru osiągnięć ucznia, z uwzględnieniem motywacyjnej funkcji oceny szkolnej. W rozdziale VI zamieszczono propozycję przydziału liczby godzin przeznaczonych na realizację poszczególnych działów programu, a w rozdziale VII – zalecaną literaturę dla nauczycieli. Załącznik nr 1 do

programu stanowi wyciąg z Podstawy programowej z geografii dla branżowej szkoły I stopnia dla absolwentów ośmioletniej szkoły podstawowej.

Program nauczania geografii dla branżowej szkoły I stopnia – NOWE Oblicza geografii może być poddawany modyfikacjom stosownie do uwarunkowań konkretnej szkoły czy klasy. Jego założeniem jest kształcenie i doskonalenie umiejętności geograficznych, stosowania wiedzy w praktyce oraz kreatywnego myślenia.

I. Cele kształcenia i wychowania według założeń programu

Podstawowe cele kształcenia w szkołach ponadpodstawowych skupiają się na umiejętnościach rozwiązywania problemów i przygotowaniu uczniów do odpowiedzialnego funkcjonowania we współczesnym świecie, co powinno być najważniejszym zadaniem wszystkich nauczycieli, w tym nauczyciela geografii.

Celem kształcenia ogólnego w branżowej szkoły I stopnia w myśl podstawy programowej jest:

1. traktowanie uporządkowanej, systematycznej wiedzy jako podstawy kształtowania umiejętności;
2. doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak czytanie ze zrozumieniem, twórcze pisanie, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, dokonywanie interpretacji a także uzasadnianie, wyjaśnianie, wnioskowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
3. rozwijanie osobistych zainteresowań ucznia oraz integrowanie wiedzy przedmiotowej z różnych dyscyplin;
4. zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
5. łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobrażeniowo-twórczymi;
6. rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej;
7. rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą oraz jej rozumienie;
8. rozwijanie u uczniów szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości.

Zgodnie z podstawą programową głównym celem geografii jako przedmiotu szkolnego jest poznawanie własnego kraju i świata jako zintegrowanej całości, w której zjawiska i procesy przyrodnicze oraz społeczno-ekonomiczne są ze sobą ściśle powiązane na zasadach wzajemnych uwarunkowań i zależności. Lekcje geografii powinny zachęcać ucznia do zrozumienia istniejących powiązań i zależności w środowisku geograficznym oraz we wzajemnych relacjach człowiek – przyroda.

Ważne jest, aby uczeń zrozumiał sens i warunki realizacji zasad zrównoważonego rozwoju, między innymi poprzez poznawanie przykładów racjonalnego gospodarowania w środowisku, kształtowania ładu przestrzennego, poprawy jakości życia człowieka, poczucia odpowiedzialności za tworzenie ładu i piękna w miejscu zamieszkania.

Kształcenie geograficzne zgodnie z podstawą programową powinno sprzyjać kształtowaniu takich postaw, jak rozumienie potrzeby racjonalnego gospodarowania w środowisku geograficznym zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju, uwrażliwianie na wartość i znaczenie cennych obiektów przyrodniczych i kulturowych należących do dziedzictwa lokalnego, regionalnego, narodowego i ponadnarodowego. Kształtowane powinny być także postawy solidarności społecznej, szacunku i empatii wobec przedstawicieli innych narodów i grup etnicznych, przyjmowanie postawy patriotycznej, wspólnotowej i obywatelskiej, rozumienie pozautilitarnych wartości wybranych elementów środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz rozwijanie dociekliwości poznawczej ukierunkowanej na poszukiwanie prawdy, dobra i piękna. W podstawie programowej uwzględniono również podejście humanistyczne w geografii, podkreślające przede wszystkim aspekty odkrywania i rozumienia przez człowieka środowiska jego życia.

Podstawa programowa określa cele kształcenia zapisane jako wymagania ogólne kształcenia geograficznego. Odnoszą się one do trzech aspektów aktywności uczniowskiej, wiedzy geograficznej, umiejętności i stosowania wiedzy w praktyce oraz kształtowania postaw:

I. Wiedza geograficzna.

1. Poznawanie terminologii geograficznej.
2. Zaznajomienie z różnorodnymi źródłami i metodami pozyskiwania informacji geograficznej.
3. Poznanie zróżnicowania środowiska geograficznego, głównych zjawisk i procesów geograficznych oraz ich uwarunkowań i konsekwencji.
4. Poznanie podstawowych relacji między elementami przestrzeni geograficznej (przyrodniczej, społeczno-gospodarczej i kulturowej) w skali lokalnej, regionalnej, krajowej i globalnej.
5. Rozumienie prawidłowości w zakresie funkcjonowania środowiska geograficznego oraz wzajemnych zależności w systemie człowiek – przyroda.
6. Rozumienie zasad racjonalnego gospodarowania zasobami przyrody i zachowania dziedzictwa kulturowego.
7. Integrowanie wiedzy przyrodniczej, społecznej, ekonomicznej i humanistycznej.

II. Umiejętności i stosowanie wiedzy w praktyce.

1. Korzystanie z planów, map fizycznogeograficznych i społeczno-gospodarczych, fotografii, zdjęć lotniczych i satelitarnych, rysunków, wykresów, diagramów, danych statystycznych, tekstów źródłowych, technologii informacyjno-komunikacyjnych w celu zdobywania, przetwarzania i prezentowania informacji geograficznych.
2. Interpretowanie treści różnych map.
3. Identyfikowanie relacji między poszczególnymi elementami środowiska geograficznego (przyrodniczego, społeczno-gospodarczego i kulturowego).
4. Ocenianie zjawisk i procesów politycznych, społeczno-kulturowych oraz gospodarczych zachodzących w Polsce i w różnych regionach świata.
5. Dostrzeganie problemów w środowisku geograficznym i proponowanie ich rozwiązań.
6. Prognozowanie przemian zachodzących w środowisku przyrodniczym i społeczno-gospodarczym.
7. Wykorzystywanie zdobytej wiedzy i umiejętności geograficznych w życiu codziennym i zawodowym zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

III. Kształtowanie postaw.

1. Rozwijanie zainteresowań geograficznych, budzenie ciekawości świata.

2. Podejmowanie refleksji nad pięknem i harmonią świata przyrody, krajobrazów przyrodniczych i kulturowych oraz osiągnięciami cywilizacyjnymi ludzkości.
3. Rozumienie potrzeby racjonalnego gospodarowania w środowisku geograficznym zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju oraz konieczności rekultywacji i rewitalizacji obszarów zdegradowanych.
4. Przyjmowanie postawy patriotycznej, wspólnotowej i obywatelskiej.
5. Kształtowanie więzi emocjonalnych z najbliższym otoczeniem, regionem oraz krajem ojczystym.
6. Rozwijanie poczucia odpowiedzialności za stan środowiska geograficznego, kształtowanie ładu przestrzennego oraz przyszły rozwój społeczno-kulturowy i gospodarczy własnego regionu, Polski i świata.
7. Przełamywanie stereotypów i kształtowanie postaw solidarności, szacunku i empatii wobec Polaków oraz przedstawicieli innych narodów i społeczności.

II. Osiągnięcia ucznia

Według założeń podstawy programowej do najważniejszych umiejętności zdobywanych przez ucznia w trakcie kształcenia ogólnego w branżowej szkole I stopnia należą:

1. myślenie – rozumiane jako złożony proces umysłowy polegający na tworzeniu nowych reprezentacji za pomocą transformacji dostępnych informacji, obejmujący interakcję wielu operacji umysłowych: wnioskowanie, abstrahowanie, rozumowanie, wyobrażanie sobie, sądzenie, rozwiązywanie problemów, twórczość. Dzięki temu, że uczniowie szkoły ponadpodstawowej uczą się równocześnie różnych przedmiotów, możliwe jest rozwijanie następujących typów myślenia: analitycznego, syntetycznego, logicznego, komputacyjnego, przyczynowo-skutkowego, kreatywnego, abstrakcyjnego; zachowanie ciągłości kształcenia ogólnego rozwija zarówno myślenie percepcyjne, jak i myślenie pojęciowe. Synteza obu typów myślenia stanowi podstawę wszechstronnego rozwoju ucznia;
2. czytanie – umiejętność łącząca zarówno rozumienie sensów, jak i znaczeń symbolicznych wypowiedzi. Kluczowe umiejętności lingwistyczne i psychologiczne prowadzą do rozwoju osobowego, aktywnego uczestnictwa we wspólnocie, przekazywania doświadczeń między pokoleniami;
3. umiejętność komunikowania się w języku ojczystym i w językach obcych, zarówno w mowie, jak i w piśmie. To elementarna umiejętność społeczna, której podstawą jest znajomość norm językowych oraz tworzenie podstaw porozumiewania się w różnych sytuacjach komunikacyjnych;
4. kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki;
5. umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym dbałość o poszanowanie praw autorskich i bezpieczne poruszanie się w cyberprzestrzeni;
6. umiejętność samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania, rzetelnego korzystania ze źródeł;
7. nabywanie nawyków systematycznego uczenia się, porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania;
8. umiejętność współpracy w grupie i podejmowania działań indywidualnych.

III. Szczegółowe cele edukacyjne i osiągnięcia ucznia w postaci wymagań edukacyjnych oraz materiał nauczania

CZĘŚĆ I

Dział programu	Zapis w podstawie programowej		Szczegółowe cele edukacyjne oraz osiągnięcia ucznia w postaci wymagań edukacyjnych	Materiał nauczania
	treści nauczania	wymagania szczegółowe		
Obraz Ziemi	I. Źródła informacji geograficznej oraz metody prezentacji danych przestrzennych: obserwacje, pomiary, mapy, fotografie, zdjęcia satelitarne, dane liczbowe oraz graficzna i kartograficzna ich prezentacja	Uczeń: 1. przedstawia możliwości wykorzystywania różnych źródeł informacji geograficznej i ocenia ich przydatność 2. czyta i interpretuje treści różnych map 3. interpretuje dane liczbowe przedstawione w postaci tabel i wykresów	Uczeń poprawnie: • opisuje przedmiot i cele badań geograficznych • wykazuje interdyscyplinarny charakter nauk geograficznych • dokonuje podziału nauk geograficznych na dyscypliny • określa miejsce geografii wśród innych nauk • omawia źródła informacji geograficznej, ich przydatność i możliwości wykorzystania • interpretuje dane liczbowe przedstawione za pomocą tabeli, wykresów i diagramów • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>mapa, skala mapy</i> • stosuje różne rodzaje skal i je przekształca • posługuje się skalą mapy do obliczania odległości • odczytuje i interpretuje treść różnych map • posługuje się mapą turystyczno-topograficzną • podaje przykłady wykorzystania mapy turystyczno-topograficznej	• geografia jako nauka • rodzaje źródeł informacji geograficznej – przydatność i możliwości ich wykorzystania • tabele statystyczne, wykresy i diagramy • mapa, skala i jej przekształcanie • obliczanie odległości na mapie • rodzaje map i przykłady ich zastosowania • interpretacja mapy turystyczno-topograficznej
Ziemia we wszechświecie	II. Ziemia we Wszechświecie: Ziemia jako planeta, następstwa ruchów Ziemi, ciała	Uczeń: 1. charakteryzuje Ziemię jako planetę Układu Słonecznego 2. podaje cechy ruchów Ziemi	Uczeń poprawnie: • omawia budowę Układu Słonecznego • charakteryzuje i porównuje planety Układu Słonecznego, w tym Ziemię • przedstawia i porównuje inne ciała niebieskie tworzące	• planety Układu Słonecznego • inne ciała niebieskie: planety karłowate, księżyce, planetoidy, meteoroidy, komety

	niebieskie, Układ Słoneczny	i charakteryzuje ich następstwa 3. na podstawie zdjęć i innych materiałów źródłowych przedstawia i porównuje ciała niebieskie tworzące Układ Słoneczny.	Układ Słoneczny • opisuje cechy ruchu obiegowego Ziemi • omawia oświetlenie Ziemi w różnych porach roku • wydziela strefy oświetlenia Ziemi i ich granice • przedstawia inne następstwa ruchu obiegowego Ziemi • opisuje cechy ruchu obrotowego Ziemi • przedstawia dowody na ruch obrotowy Ziemi • przedstawia konsekwencje ruchu obrotowego Ziemi • wymienia rodzaje czasów na Ziemi • wyjaśnia przyczyny zróżnicowania czasu na Ziemi • posługuje się czasem uniwersalnym i strefowym na podstawie mapy stref czasowych na Ziemi	• cechy ruchu obiegowego Ziemi • oświetlenie Ziemi w różnych porach roku • strefy oświetlenia Ziemi • następstwa ruchu obiegowego Ziemi • cechy ruchu obrotowego Ziemi • następstwa ruchu obrotowego Ziemi • czas uniwersalny, czas strefowy, mapa stref czasowych
Atmosfera	III. Atmosfera: czynniki klimatotwórcze, ogólna cyrkulacja atmosferyczna, rozkład temperatury powietrza i opadów atmosferycznych, strefy klimatyczne i typy klimatów.	Uczeń: 1. przedstawia czynniki klimatotwórcze decydujące o zróżnicowaniu klimatu na Ziemi 2. omawia mechanizm cyrkulacji atmosferycznej 3. wyjaśnia nierównomierny rozkład temperatury powietrza i opadów atmosferycznych na Ziemi 4. wykazuje zróżnicowanie stref klimatycznych i typów klimatów na Ziemi na podstawie map	Uczeń poprawnie: • opisuje czynniki wpływające na rozkład temperatury powietrza na Ziemi • omawia na podstawie mapy rozkład temperatury powietrza na Ziemi w styczniu i w lipcu • wskazuje przyczyny nierównomiernego rozkładu temperatury powietrza na Ziemi • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>ciśnienie atmosferyczne</i>, <i>wyż baryczny</i>, <i>niż baryczny</i> • wyjaśnia na podstawie schematu ogólną cyrkulację atmosferyczną • wyjaśnia mechanizm cyrkulacji atmosferycznej w strefie międzyzwrotnikowej i w wyższych szerokościach geograficznych • przedstawia warunki niezbędne do powstawania opadów atmosferycznych • opisuje czynniki wpływające na rozkład opadów	• czynniki wpływające na rozkład temperatury powietrza na Ziemi • temperatura powietrza na Ziemi w styczniu i w lipcu – analiza map • ciśnienie atmosferyczne, wyż baryczny, niż baryczny, wiatr, powstawanie układów barycznych • ogólna cyrkulacja atmosferyczna • przyczyny występowania opadów atmosferycznych • cechy rozkładu przestrzennego opadów atmosferycznych

			atmosferycznych • przedstawia cechy rozkładu przestrzennego opadów atmosferycznych na Ziemi • definiuje klimat i wymienia elementy klimatu • omawia czynniki kształtujące klimat na Ziemi • charakteryzuje strefy klimatyczne na Ziemi i uzasadnia ich zasięg • przedstawia zróżnicowanie typów klimatów na Ziemi na podstawie map klimatycznych	na Ziemi • klimat i czynniki kształtujące klimat na Ziemi • strefy klimatyczne, typy klimatów świata
Hydrosfera	IV. Hydrosfera: zasoby wód na Ziemi, prądy morskie, sieć rzeczna, lodowce	Uczeń: 1. wyjaśnia zróżnicowanie rodzajów i wielkości zasobów wód na Ziemi 2. omawia układ powierzchniowych prądów morskich oraz przedstawia ich wpływ na życie i gospodarkę człowieka 3. wyjaśnia zróżnicowanie sieci rzecznej na Ziemi 4. podaje przykłady miejsc występowania lodowców na świecie i ocenia wpływ współczesnych zmian klimatycznych na ich zasięg	Uczeń poprawnie: • analizuje rodzaje i wielkość zasobów wodnych na Ziemi • przedstawia podział wszechocanu na mapie świata • wymienia rodzaje ruchów wody morskiej • omawia układ powierzchniowych prądów morskich • wpływ prądów morskich na życie i gospodarkę człowieka • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>rzeka, dorzecze, system rzeczny, zlewisko</i> • omawia na podstawie schematu system rzeczny wraz z dorzeczem • wyróżnia rodzaje rzek (stałe, okresowe, epizodyczne) i wskazuje ich przykłady na mapie • charakteryzuje na podstawie mapy sieć rzeczna na Ziemi • omawia przyczyny zróżnicowania sieci rzecznej na Ziemi • wymienia wybrane typy jezior • analizuje warunki powstawania lodowców • wymienia czynniki warunkujące powstawanie lodowców górskich • omawia występowanie lodowców górskich i lądolodów na Ziemi • ocenia wpływ współczesnych zmian klimatycznych na	• rodzaje i wielkość zasobów wodnych na Ziemi • podział wszechocanu • układ powierzchniowych prądów morskich • wpływ prądów morskich na życie i gospodarkę człowieka • rzeka, dorzecze, system rzeczny, zlewisko • rodzaje rzek (stałe, okresowe, epizodyczne) • przyczyny zróżnicowania sieci rzecznej na Ziemi • proces powstawania lodowców • granica wiecznego śniegu • występowanie lodowców górskich i lądolodów na Ziemi • zmiany zasięgu lodowców

			zasięg występowania lodowców na Ziemi	
Litosfera. Procesy wewnętrzne	V. Litosfera: związek budowy wnętrza Ziemi z tektoniką płyt litosfery, procesy wewnętrzne i zewnętrzne kształtujące powierzchnię Ziemi i ich skutki, skały	Uczeń: 1. wyjaśnia związek budowy wnętrza Ziemi z ruchem płyt litosfery 2. wyjaśnia przebieg głównych procesów wewnętrznych prowadzących do urozmaicenia powierzchni Ziemi (ruchy górotwórcze, wulkanizm, trzęsienia ziemi) 4. rozpoznaje wybrane rodzaje skał oraz przedstawia przykłady ich gospodarczego zastosowania	Uczeń poprawnie: • opisuje cechy budowy wnętrza Ziemi • omawia budowę skorupy ziemskiej • omawia podział skał ze względu na ich pochodzenie • rozpoznaje wybrane rodzaje skał • przedstawia przykłady gospodarczego zastosowania skał • omawia podstawowe założenia teorii tektoniki płyt litosfery • omawia związek budowy wnętrza Ziemi z ruchem płyt litosfery • przedstawia rozmieszczenie płyt litosfery na podstawie mapy tematycznej • charakteryzuje na podstawie ilustracji powstawanie gór w wyniku ruchu płyt litosfery • wskazuje na mapie świata przykłady gór powstałych w wyniku ruchu płyt litosfery • charakteryzuje przebieg głównych procesów wewnętrznych prowadzących do urozmaicenia powierzchni Ziemi (wulkanizm, trzęsienia ziemi) • wskazuje zależność między ruchami płyt litosfery a rozmieszczeniem czynnych wulkanów i występowaniem trzęsień ziemi	• cechy budowy wnętrza Ziemi • litosfera i budowa skorupy ziemskiej • podział skał • wybrane rodzaje skał oraz ich gospodarcze zastosowanie • najważniejsze założenia teorii tektoniki płyt litosfery • cechy budowy wnętrza Ziemi i jego wpływ na ruch płyt litosfery • charakterystyka głównych procesów wewnętrznych prowadzących do urozmaicenia powierzchni Ziemi (ruchy górotwórcze, wulkanizm, trzęsienia ziemi)
Litosfera. Procesy zewnętrzne	V. Litosfera: związek budowy wnętrza Ziemi z tektoniką płyt litosfery, procesy wewnętrzne i zewnętrzne	Uczeń: 3. charakteryzuje główne procesy zewnętrzne modelujące powierzchnię Ziemi (erozja, transport, akumulacja) oraz skutki rzeźbotwórczej	Uczeń poprawnie: • klasyfikuje procesy zewnętrzne kształtujące powierzchnię Ziemi • charakteryzuje główne procesy zewnętrzne modelujące powierzchnię Ziemi (erozja, transport, akumulacja) • wyróżnia rodzaje wietrzeń (fizyczne, chemiczne, biologiczne)	• główne procesy zewnętrzne modelujące powierzchnię Ziemi (erozja, transport, akumulacja) • rodzaje wietrzeń (fizyczne, chemiczne, biologiczne) • procesy krasowe i formy

	kształtujące powierzchnię Ziemi i ich skutki, skały	działalności rzek, wiatru, lodowców górskich, lądolodu i mórz oraz wietrzenia	• podaje czynniki decydujące o intensywności wietrzenia na kuli ziemskiej • omawia skutki wietrzenia • wyjaśnia znaczenie terminu: <i>krasowienie</i> • wymienia czynniki wpływające na przebieg procesów krasowych • wymienia formy rzeźby krasowej (powierzchniowe i podziemne) • podaje cechy rzeźbotwórczej działalności rzeki (erozja, transport, akumulacja w górnym, środkowym i dolnym odcinku rzeki) • omawia rodzaje erozji rzecznej i zna warunki, w których ona zachodzi • wymienia formy powstałe w wyniku rzeźbotwórczej działalności rzek • omawia skutki rzeźbotwórczej działalności rzek • charakteryzuje typy ujść rzecznych i wskazuje je na mapie • opisuje niszczącą, transportową i akumulacyjną działalność lodowców • wymienia formy rzeźby terenu powstałe wskutek rzeźbotwórczej działalności lodowców górskich i lądolodów • omawia skutki rzeźbotwórczej działalności lodowców górskich i lądolodów • wymienia czynniki wpływające na kształtowanie wybrzeży morskich • charakteryzuje niszczącą i budującą działalność morza • wymienia formy rzeźby terenu powstałe wskutek rzeźbotwórczej działalności morza (klif, mierzeja) • przedstawia główne typy wybrzeży i wskazuje je na	rzeźby krasowej • cechy rzeźbotwórczej działalności rzeki (erozja, transport i akumulacja w górnym, środkowym oraz dolnym odcinku rzeki) • typy ujść rzecznych • niszcząca, transportowa i akumulacyjna działalność lodowca • formy rzeźby terenu powstałe wskutek rzeźbotwórczej działalności lodowców górskich i lądolodów • niszcząca i budująca działalność morza • formy rzeźby terenu powstałe wskutek rzeźbotwórczej działalności morza (klif, mierzeja) • typy wybrzeży • uwarunkowanie procesów eolicznych • niszcząca, transportowa i budująca działalność wiatru • formy rzeźby terenu powstałe w wyniku rzeźbotwórczej działalności wiatru • rodzaje pustyń
--	---	---	--	--

			mapie • omawia skutki rzeźbotwórczej działalności morza • podaje czynniki wpływające na intensywność rzeźbotwórczej działalności wiatru • charakteryzuje niszczącą, transportową i budującą działalność wiatru • wymienia formy rzeźby terenu powstałe w wyniku rzeźbotwórczej działalności wiatru • wymienia główne rodzaje pustyń i podaje przykłady ich występowania na różnych kontynentach • omawia skutki rzeźbotwórczej działalności wiatru	
Pedosfera i biosfera	VI. Pedosfera i biosfera: typy gleb, strefowość roślinności	Uczeń: 1. wyróżnia cechy głównych typów gleb w Polsce oraz ocenia ich przydatność rolniczą 2. wyjaśnia zależności między klimatem a występowaniem formacji roślinnych w układzie strefowym na Ziemi	Uczeń poprawnie: • wyjaśnia uwarunkowania powstawania gleb • charakteryzuje na podstawie schematu profilu glebowego najważniejsze poziomy glebowe • omawia cechy głównych typów gleb występujących w Polsce • przedstawia rozmieszczenie głównych typów gleb w Polsce • ocenia przydatność rolniczą głównych typów gleb występujących w Polsce • wymienia na podstawie mapy tematycznej główne strefy roślinne na Ziemi • podaje charakterystyczne cechy głównych stref roślinnych na Ziemi • wykazuje zależność między klimatem a występowaniem stref roślinnych	• powstawanie gleby • poziomy glebowe i profil glebowy • cechy głównych typów gleb występujących w Polsce • rozmieszczenie głównych typów gleb występujących w Polsce • strefy roślinne na Ziemi • zależności między klimatem a występowaniem stref roślinnych
Środowisko przyrodnicze Polski	VII. Regionalne zróżnicowanie środowiska przyrodniczego	Uczeń: 1. wskazuje na mapie główne regiony fizyczno-geograficzne Polski	Uczeń poprawnie: • podaje główne cechy położenia fizycznogeograficznego Polski • opisuje charakterystyczne cechy terytorium oraz granice	• położenie fizycznogeograficzne Polski • ukształtowanie powierzchni Polski

	Polski: podział na regiony fizyczno-geograficzne, zasoby surowcowe, warunki klimatyczne, sieć wodna, formy ochrony przyrody	2. wskazuje na mapie rozmieszczenie głównych zasobów surowców mineralnych Polski oraz określa ich znaczenie gospodarcze 3. charakteryzuje klimat Polski na podstawie map elementów klimatu i danych klimatycznych 4. charakteryzuje sieć wodną Polski 5. wyjaśnia przyczyny i skutki niedoboru wody w wybranych regionach Polski 6. uzasadnia konieczność działań na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce oraz przedstawia różne formy ochrony przyrody w Polsce	Polski na podstawie mapy ogólnogeograficznej • omawia cechy ukształtowania powierzchni Polski • wskazuje na mapie ogólnogeograficznej Polski główne regiony fizycznogeograficzne i podaje ich nazwy • wskazuje położenie swojego regionu geograficznego na mapie ogólnogeograficznej Polski • przedstawia podział surowców mineralnych • wskazuje na mapie tematycznej rozmieszczenie głównych surowców mineralnych w Polsce • omawia znaczenie gospodarcze głównych surowców mineralnych w Polsce • omawia czynniki kształtujące klimat w Polsce • wyjaśnia wpływ głównych mas powietrza na klimat w Polsce • opisuje rozkład temperatury powietrza oraz opadów atmosferycznych w Polsce na podstawie map tematycznych oraz danych klimatycznych • wymienia główne rodzaje zasobów wód Polski • opisuje główne cechy wód powierzchniowych i podziemnych w Polsce • wskazuje na mapie wybrane regiony Polski, w których występują niedobory wody • wyjaśnia przyczyny niedoboru wody w wybranych regionach Polski • opisuje skutki niedoboru wody w wybranych regionach Polski • wymienia podstawowe formy ochrony przyrody w Polsce • wskazuje na mapie ogólnogeograficznej Polski parki narodowe • wykazuje konieczność ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce	• regiony fizycznogeograficzne Polski • rozmieszczenie surowców mineralnych w Polsce • klimat Polski • sieć wodna Polski • niedobory wody w wybranych regionach Polski • formy ochrony przyrody w Polsce
--	--	---	---	---

			• podaje przykłady działań na rzecz ochrony przyrody w Polsce	
--	--	--	---	--

CZĘŚĆ II

Dział programu	Zapis w podstawie programowej		Szczegółowe cele edukacyjne oraz osiągnięcia ucznia w postaci wymagań edukacyjnych	Materiał nauczania
	treści nauczania	wymagania szczegółowe		
Podział polityczny i zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego świata	VIII. Podział polityczny i zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego świata: mapa podziału politycznego, procesy integracyjne na świecie, konflikty zbrojne, podstawowe wskaźniki rozwoju	Uczeń: - posługuje się mapą podziału politycznego świata do analizy procesów społeczno-ekonomicznych - przedstawia skutki integracji politycznej i gospodarczej na świecie, ze szczególnym uwzględnieniem Unii Europejskiej - wskazuje na mapie miejsca ważniejszych konfliktów zbrojnych w Europie i na Bliskim Wschodzie w XXI wieku - analizuje zróżnicowanie przestrzenne państw świata według wskaźników rozwoju – PKB na jednego mieszkańca, wskaźnika rozwoju społecznego (HDI)	Uczeń poprawnie: - wyjaśnia znaczenie terminów: <i>państwo, terytorium zależne</i> - określa aktualną liczbę państw świata - odczytuje na mapie aktualny podział polityczny świata i w Europie po 1989 r. (integracja Niemiec) - omawia na przykładach procesy integracji na świecie i w Europie po 1989 r. (integracja Niemiec) - charakteryzuje pozytywne i negatywne skutki integracji politycznej i gospodarczej na świecie (w tym także w Unii Europejskiej) - przedstawia źródła i skutki konfliktów zbrojnych na świecie - wskazuje na mapie miejsca konfliktów zbrojnych w Europie i na Bliskim Wschodzie w XXI wieku - omawia przyczyny dysproporcji w rozwoju społeczno-gospodarczym świata - wyróżnia kryteria podziału państw według PKB na jednego mieszkańca oraz według wskaźnika rozwoju społecznego (HDI) - omawia zróżnicowanie przestrzenne państw świata według PKB, HDI - porównuje cechy krajów o różnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego - podaje konsekwencje narastania dysproporcji między krajami słabo i wysoko rozwiniętymi gospodarczo	- państwo, terytorium zależne - aktualna liczba państw świata - przykłady procesów integracyjnych - skutki integracji politycznej i gospodarczej na świecie na przykładzie Unii Europejskiej - źródła i skutki konfliktów zbrojnych na świecie - przyczyny dysproporcji w rozwoju społeczno-gospodarczym świata - wskaźniki rozwoju: PKB, HDI - zróżnicowanie przestrzenne państw świata według PKB, HDI - cechy krajów o różnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego
Przemiany	IX. Przemiany	Uczeń:	Uczeń poprawnie:	czynniki rozmieszczenia

struktur demograficznych i społecznych oraz procesy osadnicze	struktur demograficznych i społecznych oraz procesy osadnicze: rozmieszczenie i liczba ludności, przemiany demograficzne, migracje, zróżnicowanie narodowościowe i etniczne, procesy urbanizacji.	1. obszary koncentracji ludności i małej gęstości zaludnienia oraz określa czynniki i prawidłowości w zakresie rozmieszczenia ludności świata 2. analizuje i wyjaśnia zmiany liczby ludności świata oraz przestrzenne zróżnicowanie wielkości wskaźników: urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego; 3. wykazuje znaczenie struktury wieku i wykształcenia ludności w rozwoju gospodarczym państw 4. omawia przyczyny procesu starzenia się ludności oraz zróżnicowanie tego procesu na świecie 5. charakteryzuje główne kierunki, przyczyny i konsekwencje migracji ludności na świecie 6. charakteryzuje strukturę narodowościową ludności świata i Polski,	• omawia cechy rozmieszczenia ludności na świecie • omawia przyrodnicze, społeczno-gospodarcze i polityczne czynniki rozmieszczenia ludności na świecie • prezentuje prawidłowości w rozmieszczeniu ludności świata • analizuje zróżnicowanie gęstości zaludnienia na świecie • oblicza wskaźnik gęstości zaludnienia • wskazuje obszary o największej i najmniejszej koncentracji ludności na świecie • omawia skutki nierównomiernego rozmieszczenia ludności • analizuje liczbę ludności świata i jej zmiany na podstawie danych statystycznych • wymienia najludniejsze państwa świata • wyjaśnia przyczyny zmian ludności świata • analizuje zróżnicowanie przestrzenne współczynników urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego na świecie • omawia skutki wysokiego i niskiego współczynnika przyrostu naturalnego na świecie • omawia zróżnicowanie struktury wieku na przykładzie piramid wieku i płci w wybranych krajach świata • przedstawia wpływ struktury wieku i wykształcenia ludności na rozwój gospodarczy wybranych państw • omawia przyczyny procesu starzenia się ludności oraz jego zróżnicowania na świecie • wyjaśnia znaczenie terminów związanych z migracjami: <i>imigracja, emigracja, saldo migracji</i> • charakteryzuje główne kierunki współczesnych migracji na świecie • charakteryzuje przyczyny migracji ludności w różnych państwach	ludności (podział na przyrodnicze, społeczno-gospodarcze i polityczne) • prawidłowości w rozmieszczeniu ludności świata • gęstość zaludnienia • obszary największej koncentracji ludności na świecie • aktualna liczba ludności świata • udział kontynentów w zaludnieniu świata • przyczyny zmian ludności świata • współczynnik urodzeń i zgonów, przyrost naturalny, współczynnik przyrostu naturalnego • zróżnicowanie przestrzenne współczynników urodzeń, zgonów, przyrostu naturalnego na świecie • struktura wieku, piramida wieku i płci • struktura wykształcenia • przyczyny procesu starzenia się ludności • migracje: imigracja, emigracja, saldo migracji
--	---	--	---	--

		zróżnicowanie etniczne w wybranych regionach świata oraz uzasadnia potrzebę przeciwdziałania dyskryminacji rasowej, ksenofobii i pokrewnym formom nietolerancji na świecie 7. określa główne przyczyny i skutki urbanizacji oraz analizuje zróżnicowanie wskaźnika urbanizacji na świecie i w Polsce.	• omawia skutki migracji ludności na świecie • wymienia na podstawie mapy tematycznej odmiany ludzkie na świecie oraz ich rozmieszczenie • charakteryzuje zróżnicowanie narodowościowe ludności świata i Polski • wymienia przykłady krajów jednolitych oraz zróżnicowanych pod względem narodowościowym • omawia zróżnicowanie etniczne w wybranych regionach świata • wyjaśnia na przykładach czym jest dyskryminacja rasowa, ksenofobia oraz nietolerancja społeczna • podaje przykłady przeciwdziałania dyskryminacji rasowej, ksenofobii oraz nietolerancji społecznej • wymienia elementy sieci osadniczej • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>urbanizacja</i>, <i>wskaźnik urbanizacji</i> • przedstawia główne przyczyny i skutki urbanizacji w wybranych regionach świata • analizuje wskaźnik urbanizacji i jego zróżnicowanie na świecie i w Polsce	• główne kierunki migracji ludności na świecie • przyczyny i konsekwencje migracji ludności na świecie • odmiany ludzkie • struktura narodowościowa ludności • państwa wielonarodowościowe i jednolite narodowościowo • zróżnicowanie etniczne w wybranych regionach świata • dyskryminacja rasowa, ksenofobia, nietolerancja społeczna • rodzaje jednostek osadniczych • urbanizacja, wskaźnik urbanizacji i jego zróżnicowanie na świecie i w Polsce • przyczyny i skutki urbanizacji
Uwarunkowania rozwoju gospodarki światowej	X. Uwarunkowania rozwoju gospodarki światowej: rola poszczególnych sektorów	Uczeń: 1. wyjaśnia przyczyny zmiany roli sektorów gospodarki (rolnictwa, przemysłu i usług) w rozwoju	• przedstawia podział gospodarki na sektory • charakteryzuje poszczególne sektory gospodarki • omawia funkcje poszczególnych sektorów gospodarki i ich rolę we współczesnym świecie • przedstawia przyczyny zmiany roli sektorów gospodarki w rozwoju cywilizacyjnym w wybranych krajach świata	• podział gospodarki na sektory i ich charakterystyka • przyczyny zmiany roli sektorów gospodarki w rozwoju cywilizacyjnym na przykładzie Polski

	gospodarki w rozwoju cywilizacyjnym, procesy globalizacji, gospodarka oparta na wiedzy, społeczeństwo informacyjne	cywilizacyjnym dla wybranych krajów świata, w tym Polski 2. charakteryzuje przejawy procesów globalizacji w aspekcie gospodarczym, społecznym i politycznym, dyskutuje na temat skutków tego procesu dla Polski i podaje ich przykłady na podstawie własnych obserwacji 3. wnioskuje na podstawie dostarczonych informacji o kierunkach rozwoju gospodarczego Polski 4. dyskutuje na temat problemów rynku pracy w Polsce 5. charakteryzuje główne cechy gospodarki opartej na wiedzy oraz społeczeństwa informacyjnego 6. uzasadnia znaczenie kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarczym 7. poddaje refleksji	oraz w Polsce • wyjaśnia znaczenie terminu <i>globalizacja</i> • wymienia czynniki wpływające na rozwój procesów globalizacji • przedstawia przejawy globalizacji w wymiarze politycznym, gospodarczym, społeczno-kulturowym • przedstawia wpływ globalizacji na gospodarkę światową • wymienia na przykładzie Polski pozytywne i negatywne skutki procesu globalizacji • wyjaśnia znaczenie terminów związanych z handlem zagranicznym: <i>eksport, import</i> • omawia uwarunkowania rozwoju handlu międzynarodowego • omawia strukturę handlu zagranicznego Polski • omawia kierunki międzynarodowej wymiany towarowej Polski • przedstawia uwarunkowania rozwoju gospodarczego Polski • omawia współczesne główne kierunki rozwoju gospodarczego Polski • wskazuje najważniejsze cechy zróżnicowania struktury zatrudnienia ludności w Polsce • podaje główne, aktualne problemy rynku pracy w Polsce • omawia cechy gospodarki opartej na wiedzy • podaje cechy społeczeństwa informacyjnego • wyjaśnia znaczenie terminu <i>kapitał ludzki</i> • przedstawia argumenty dotyczące roli kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarczym • wyjaśnia znaczenie terminów <i>konsumpcjonizm, pracoholizm, presja gospodarcza</i> • wyjaśnia wpływ konsumpcjonizmu, pracoholizmu i presji	i innych krajów świata • globalizacja, przejawy globalizacji w aspekcie gospodarczym, społecznym i politycznym • handel zagraniczny (eksport, import) • struktura handlu zagranicznego Polski • uwarunkowania i kierunki rozwoju gospodarczego Polski • struktura zatrudnienia w Polsce • problemy rynku pracy w Polsce • cechy gospodarki opartej na wiedzy • cechy społeczeństwa informacyjnego • kapitał ludzki i jego znaczenie w rozwoju gospodarczym • konsumpcjonizm, pracoholizm, presja gospodarcza i ich wpływ na życie człowieka
--	---	---	---	---

		problem wpływu konsumpcjonizmu, pracoholizmu i presji gospodarczej związanej z maksymalizacją zysków na zdrowie i życie człowieka oraz jego więzi rodzinne	gospodarczej na zdrowie i życie człowieka oraz rodzinę	
Rolnictwo, leśnictwo i rybactwo	XI. Rolnictwo, leśnictwo i rybactwo: czynniki rozwoju rolnictwa, obszary upraw i chów zwierząt, leśnictwo, rybactwo (morskie i śródlądowe, akwakultura)	Uczeń: 1. wyjaśnia wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozwój rolnictwa na świecie 2. wyjaśnia na podstawie map zasięg geograficzny głównych upraw i chowu zwierząt na świecie 3. wyjaśnia zróżnicowanie przestrzenne wskaźnika lesistości na świecie i w Polsce oraz uzasadnia konieczność racjonalnego gospodarowania zasobami leśnymi 4. dyskutuje na temat możliwości wykorzystania zasobów biologicznych morza i	Uczeń poprawnie: • wymienia przyrodnicze i pozaprzyrodnicze czynniki rozwoju rolnictwa na świecie • wyjaśnia wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozwój rolnictwa na świecie • przedstawia podział i wykorzystanie roślin uprawnych na świecie na podstawie map tematycznych • wymienia przykłady i wykorzystanie zwierząt gospodarskich • wyjaśnia rozmieszczenie głównych zwierząt gospodarskich na podstawie map tematycznych • wskazuje zasoby i najważniejsze funkcje lasów na świecie • wyjaśnia zróżnicowanie wskaźnika lesistości na świecie i w Polsce według województw na podstawie map tematycznych • wykazuje skutki rabunkowej i racjonalnej gospodarki leśnej w wybranych regionach świata • uzasadnia konieczność racjonalnego gospodarowania zasobami leśnymi na świecie • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>rybactwo</i>, <i>akwakultura</i> • przedstawia wykorzystanie zasobów biologicznych wód morskich i wód śródlądowych	• czynniki przyrodnicze rozwoju rolnictwa (klimat, warunki wodne, żyzność gleb, ukształtowanie terenu) • czynniki pozaprzyrodnicze rozwoju rolnictwa (poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, poziom kultury rolnej, struktura agrarna, polityka rolna państwa, zasoby pracy) • podział roślin uprawnych • rozmieszczenie i zasięg głównych upraw i zwierząt gospodarskich • lasy na Ziemi • wykorzystanie zasobów leśnych • wskaźnik lesistości i jego zróżnicowanie na świecie • zróżnicowanie wskaźnika lesistości w Polsce według województw

		wód śródlądowych, rozwoju akwakultury w kontekście zachowania równowagi ekosystemów wodnych	• omawia znaczenie akwakultury w gospodarce morskiej na świecie • podaje zagrożenia produktywności mórz i oceanów • dostrzega związek między wykorzystaniem zasobów biologicznych mórz i wód śródlądowych a potrzebą równowagi w ekosystemach wodnych	• gospodarka rabunkowa i gospodarka racjonalna • zasady zrównoważonej gospodarki leśnej • rybactwo, akwakultura • wykorzystanie zasobów biologicznych mórz i wód śródlądowych a równowaga ekosystemów wodnych
Przemysł i budownictwo	XII. Przemysł i budownictwo: czynniki lokalizacji przemysłu, przemysł tradycyjny i zaawansowanych technologii, dezindustrializacja i reindustrializacja, struktura produkcji energii, rola budownictwa w gospodarce	Uczeń: 1. wyjaśnia wpływ czynników lokalizacji przemysłu na rozmieszczenie i rozwój wybranych jego działów 2. porównuje cechy przemysłu tradycyjnego i przemysłu zaawansowanych technologii oraz analizuje gospodarcze i społeczne skutki rozwoju nowoczesnego przemysłu 3. analizuje przebieg i konsekwencje procesów dezindustrializacji w wybranych państwach świata oraz uzasadnia rolę procesów reindustrializacji na	Uczeń poprawnie: • wymienia przyrodnicze i pozaprzyrodnicze czynniki lokalizacji przemysłu na świecie • wyjaśnia wpływ czynników lokalizacji przemysłu na rozmieszczenie i rozwój wybranych działów przemysłu • porównuje cechy przemysłu tradycyjnego oraz przemysłu zaawansowanych technologii • opisuje rozmieszczenie przemysłu tradycyjnego oraz przemysłu zaawansowanych technologii na świecie • omawia społeczne i gospodarcze korzyści rozwoju nowoczesnego przemysłu na świecie • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>deindustrializacja</i>, <i>reindustrializacja</i> • omawia przebieg i konsekwencje procesów deindustrializacji w wybranych państwach świata • uzasadnia rolę procesów reindustrializacji na świecie z uwzględnieniem Europy i Polski • charakteryzuje źródła energii na świecie w podziale na odnawialne i nieodnawialne • omawia główne surowce energetyczne i ich rozmieszczenie na świecie • przedstawia bilans energetyczny świata i Polski	• przyrodnicze i pozaprzyrodnicze czynniki lokalizacji przemysłu • wpływ czynników lokalizacji przemysłu na wybrane działy przemysłu • cechy przemysłu tradycyjnego i zaawansowanych technologii • rozmieszczenie przemysłu tradycyjnego oraz przemysłu zaawansowanych technologii na świecie • społeczne i gospodarcze korzyści rozwoju nowoczesnego przemysłu na świecie • deindustrializacja i reindustrializacja • przebieg i konsekwencje procesów deindustrializacji

		świecie, ze szczególnym uwzględnieniem Europy i Polski 4. charakteryzuje zmiany w strukturze zużycia energii, z uwzględnieniem podziału na źródła odnawialne i nieodnawialne, porównuje strukturę produkcji energii w Polsce ze strukturą w innych krajach oraz wyjaśnia wpływ struktury przemysłu i źródeł energii na środowisko przyrodnicze 5. przedstawia rolę budownictwa w gospodarce Polski i podaje argumenty przemawiające za koniecznością dostosowania stylu budownictwa do danego krajobrazu	• omawia zmiany w strukturze zużycia energii na świecie w podziale na źródła odnawialne i nieodnawialne • porównuje strukturę produkcji energii w wybranych krajach świata i w Polsce • wymienia pozytywne i negatywne skutki stosowania odnawialnych i nieodnawialnych źródeł energii • wyjaśnia wpływ struktury przemysłu oraz wykorzystania źródeł energii na środowisko przyrodnicze w wybranych krajach • przedstawia znaczenie budownictwa w gospodarce Polski • uzasadnia konieczność dostosowania różnych stylów budownictwa do określonego krajobrazu	w wybranych państwach świata • rola procesów reindustrializacji na przykładach ze świata, z Europy i z Polski • źródła energii na świecie (odnawialne i nieodnawialne) • główne surowce energetyczne, ich rozmieszczenie • bilans energetyczny świata i Polski • zmiany w strukturze zużycia energii na świecie w podziale na źródła odnawialne i nieodnawialne • struktura produkcji energii w wybranych krajach świata i w Polsce • pozytywne i negatywne skutki stosowania odnawialnych i nieodnawialnych źródeł energii • wpływ struktury przemysłu i źródeł energii na środowisko przyrodnicze • znaczenie budownictwa w gospodarce Polski
--	--	---	---	--

Usługi	XIII. Usługi: zróżnicowanie sektora usług, rola usług komunikacyjnych, edukacyjnych, finansowych i turystycznych w rozwoju społeczno-gospodarczym świata, rodzaje transportu, atrakcyjność regionów turystycznych świata	Uczeń: 1. charakteryzuje zróżnicowanie sektora usługowego w Polsce i innych wybranych krajach świata 2. wyjaśnia znaczenie usług komunikacyjnych (transportu i łączności), edukacyjnych, finansowych i turystycznych oraz w rozwoju społeczno-gospodarczym świata 3. przedstawia zalety i wady różnych rodzajów transportu oraz charakteryzuje uwarunkowania ich rozwoju w Polsce 4. na podstawie zebranych informacji, danych statystycznych i map formułuje wnioski dotyczące atrakcyjności wybranych regionów turystycznych świata	Uczeń poprawnie: • klasyfikuje usługi i podaje rodzaje działalności usługowej • omawia zróżnicowanie sektora usługowego w Polsce i w wybranych krajach na świecie • charakteryzuje znaczenie usług w gospodarce państw • przedstawia podział oraz gospodarcze i społeczne funkcje komunikacji • przedstawia podział transportu • omawia czynniki warunkujące rozwój sieci transportowej na świecie • wyjaśnia znaczenie poszczególnych rodzajów transportu w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • charakteryzuje uwarunkowania rozwoju różnych rodzajów transportu w Polsce • charakteryzuje poszczególne rodzaje transportu • przedstawia zalety i wady różnych rodzajów transportu w Polsce • przedstawia podział łączności • omawia znaczenie łączności w rozwoju społeczno-gospodarczym świata i w życiu codziennym • charakteryzuje usługi edukacyjne i ich znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • omawia na podstawie danych statystycznych poziom zróżnicowania rozwoju usług edukacyjnych na świecie • omawia usługi finansowe i ich znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • wyjaśnia znaczenie terminu <i>turystyka</i> • przedstawia przyczyny szybkiego rozwoju usług turystycznych na świecie • omawia znaczenie usług turystycznych w rozwoju społeczno-gospodarczym świata	• zróżnicowanie sektora usługowego • podział transportu • znaczenie transportu w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • uwarunkowania rozwoju różnych rodzajów transportu w Polsce • charakterystyka poszczególnych rodzajów transportu w Polsce • zalety i wady poszczególnych rodzajów transportu w Polsce • podział łączności • znaczenie łączności w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • charakterystyka usług edukacyjnych i ich znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • charakterystyka usług finansowych i ich znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • turystyka • przyczyny rozwoju usług turystycznych na świecie • znaczenie usług
---------------	--	---	--	---

			• przedstawia walory turystyczne: przyrodnicze i kulturowe • wymienia walory turystyczne wybranych regionów turystycznych świata • formułuje wnioski dotyczące atrakcyjności wybranych regionów turystycznych świata na podstawie zebranych informacji, danych statystycznych i map tematycznych	turystycznych w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • walory turystyczne: przyrodnicze i kulturowe • atrakcyjność regionów turystycznych świata
--	--	--	--	---

CZĘŚĆ III

Dział programu	Zapis w podstawie programowej		Szczegółowe cele edukacyjne oraz osiągnięcia ucznia w postaci wymagań edukacyjnych	Materiał nauczania
	treści nauczania	wymagania szczegółowe		
Ludność Polski. Urbanizacja	XIV. Społeczeństwo i gospodarka Polski: rozmieszczenie ludności i struktura demograficzna, saldo migracji, struktura zatrudnienia i bezrobocie, urbanizacja (...)	Uczeń: 1. wyjaśnia rozmieszczenie ludności w Polsce 2. analizuje strukturę demograficzną ludności Polski na podstawie danych liczbowych oraz piramidy wieku i płci oraz wyjaśnia zmiany liczby ludności, przyrostu naturalnego oraz rzeczywistego ludności Polski 3. podaje przyczyny migracji wewnętrznych i zewnętrznych, główne kierunki emigracji Polaków 4. wyjaśnia zmiany w strukturze zatrudnienia, podaje przyczyny bezrobocia i analizuje przestrzenne zróżnicowanie rynku pracy w Polsce 5. omawia procesy urbanizacyjne, wiążąc je z	Uczeń poprawnie: • wyjaśnia przyczyny zróżnicowania w rozmieszczeniu ludności w Polsce • analizuje na podstawie map tematycznych wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozmieszczenie ludności w Polsce • przedstawia na podstawie mapy gęstości zaludnienia Polski regiony silnie i słabo zaludnione • omawia zmiany liczby ludności Polski • analizuje na podstawie danych statystycznych zróżnicowanie przyrostu naturalnego w Polsce • charakteryzuje na podstawie danych statystycznych strukturę ludności Polski według płci i wieku • wyjaśnia zmiany kształtu piramidy wieku i płci ludności Polski • podaje przyczyny i skutki starzenia się polskiego społeczeństwa • omawia przyczyny migracji wewnętrznych w Polsce • omawia przyczyny migracji zewnętrznych w Polsce • podaje główne kierunki współczesnych emigracji Polaków • analizuje zmiany przyrostu rzeczywistego ludności Polski • analizuje na podstawie danych statystycznych strukturę zatrudnienia w Polsce • wyjaśnia przyczyny zmian w strukturze zatrudnienia ludności Polski	• przyczyny zróżnicowania rozmieszczenia ludności na obszarze Polski • przyczyny przyrodnicze i pozaprzyrodnicze wpływające na rozmieszczenie ludności w Polsce • regiony silnie i słabo zaludnione • zmiany liczby ludności Polski • przyrost naturalny Polski i jego zmiany • piramida płci i wieku ludności Polski • starzenie się polskiego społeczeństwa • przyczyny migracji wewnętrznych i zewnętrznych w Polsce • kierunki emigracji Polaków • przyrost rzeczywisty Polski i jego zmiany • struktura zatrudnienia ludności w Polsce • przyczyny zmian struktury

		przemianami społecznymi i gospodarczymi	• wymienia przyczyny bezrobocia w Polsce • przedstawia zróżnicowanie przestrzenne stopy bezrobocia w Polsce • omawia zróżnicowanie przestrzenne rynku pracy w Polsce • wyjaśnia uwarunkowania współczesnych procesów urbanizacyjnych w Polsce • omawia najważniejsze procesy urbanizacyjne w Polsce • przedstawia na podstawie mapy tematycznej przestrzenne zróżnicowanie wskaźnika urbanizacji • określa wpływ przemian społeczno-gospodarczych na procesy urbanizacyjne w Polsce	zatrudnienia ludności w Polsce • przyczyny bezrobocia w Polsce • zróżnicowanie przestrzenne stopy bezrobocia w Polsce • zróżnicowanie przestrzenne rynku pracy w Polsce • urbanizacja w Polsce • wpływ przemian społeczno-gospodarczych na procesy urbanizacyjne w Polsce
--	--	---	---	--

Gospodarka Polski	XIV. Społeczeństwo i gospodarka Polski: (...) warunki rozwoju rolnictwa, restrukturyzacja przemysłu, sieć transportowa,	6. analizuje wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozwój i rozmieszczenie produkcji rolnej w Polsce 7. podaje przyczyny i kierunki przemian strukturalnych w przemyśle Polski po 1989 r. oraz ocenia możliwości rozwoju przemysłu zaawansowanych technologii w Polsce 8. analizuje przyczyny zmian i zróżnicowanie sieci transportu w Polsce	Uczeń poprawnie: • przedstawia przyrodnicze i pozaprzyrodnicze czynniki rozwoju rolnictwa w Polsce • prezentuje obszary o najkorzystniejszych warunkach dla rozwoju rolnictwa w Polsce • omawia wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozmieszczenie najważniejszych upraw roślinnych oraz chowu zwierząt gospodarskich w Polsce • omawia stan polskiego przemysłu przed 1989 r. • podaje przyczyny i skutki przemian strukturalnych w przemyśle Polski po 1989 r. • wskazuje najważniejsze kierunki przemian strukturalnych w przemyśle Polski po 1989 r. • przedstawia rozmieszczenie w Polsce ośrodków przemysłu zaawansowanych technologii • podaje cechy przemysłu zaawansowanych technologii w Polsce • ocenia możliwości rozwoju przemysłu zaawansowanych technologii w Polsce • przedstawia uwarunkowania rozwoju i strukturę transportu w Polsce • omawia zróżnicowanie sieci transportowej w Polsce (transport kolejowy, samochodowy, morski, lotniczy) • podaje przyczyny zmian w sieci transportowej w Polsce • omawia rolę transportu w krajowej gospodarce	• czynniki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze rozwoju rolnictwa w Polsce • obszary o najkorzystniejszych warunkach dla rozwoju rolnictwa w Polsce • wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozmieszczenie produkcji rolnej w Polsce • stan polskiego przemysłu przed 1989 r. • przyczyny, skutki i główne kierunki przemian strukturalnych w przemyśle Polski po 1989 r. • rozmieszczenie ośrodków przemysłu zaawansowanych technologii w Polsce • cechy przemysłu zaawansowanych technologii w Polsce • możliwości rozwoju przemysłu zaawansowanych technologii w Polsce • zróżnicowanie sieci transportowej w Polsce • przyczyny zmian w sieci transportowej w Polsce
------------------------------	---	--	---	---

Zróżnicowanie społeczno-kulturowe Polski	XV.Zróżnicowanie społeczno-kulturowe Polski: poziom życia, zaangażowanie w działalność społeczną, ubóstwo i wykluczenie społeczne	Uczeń: 1. porównuje poziom życia ludności (w zakresie stanu środowiska, warunków mieszkaniowych, infrastruktury komunalnej, dostępu do kultury, oświaty i ochrony zdrowia) w wybranych regionach Polski 2. dostrzega wartość partycypacji społecznej w działaniach na rzecz rozwoju lokalnego i regionalnego, w tym poprawy jakości życia 3. analizuje dane dotyczące regionalnego zróżnicowania ubóstwa, wykazuje znaczenie solidarności społecznej oraz proponuje działania na rzecz ograniczania biedy i wykluczenia społecznego w Polsce	Uczeń poprawnie: • określa poziom życia ludności Polski w zakresie stanu środowiska, warunków mieszkaniowych, infrastruktury komunalnej, dostępu do kultury, oświaty i ochrony zdrowia • porównuje, na podstawie danych statystycznych i map tematycznych, poziom życia ludności Polski w wybranych regionach w zakresie stanu środowiska, warunków mieszkaniowych, infrastruktury komunalnej, dostępu do kultury, oświaty i ochrony zdrowia • dostrzega wartość partycypacji społecznej w działaniach na rzecz rozwoju lokalnego i regionalnego, w tym poprawy jakości życia • podaje przykłady działań społecznych mających na celu poprawę jakości życia ludności • wyjaśnia czym jest ubóstwo • wyjaśnia przyczyny ubóstwa w Polsce • charakteryzuje regionalne zróżnicowanie ubóstwa w Polsce na podstawie danych statystycznych i map tematycznych • proponuje działania na rzecz ograniczania biedy i wykluczenia społecznego w Polsce • wymienia lokalne i regionalne organizacje społeczne działające na rzecz ograniczania biedy i wykluczenia społecznego • wykazuje znaczenie solidarności społecznej w rozwiązywaniu biedy i wykluczenia społecznego w Polsce	• zróżnicowanie etnograficzne ludności Polski • poziom życia ludności Polski w zakresie stanu środowiska, warunków mieszkaniowych, infrastruktury komunalnej, dostępu do kultury, oświaty i ochrony zdrowia • poziom życia ludności Polski • zróżnicowanie ubóstwa w Polsce • organizacje społeczne
Uwarunkowania przyrodnicze	XVI.Uwarunkowania przyrodnicze gospodarczej	Uczeń: 1. wykazuje związki kierunków produkcji	Uczeń poprawnie: • charakteryzuje wpływ klimatu i ukształtowania powierzchni na strukturę upraw i chów zwierząt	• wpływ klimatu, ukształtowania powierzchni, warunków glebowych

gospodarczej działalności człowieka	działalności człowieka na przykładzie wybranych obszarów: związki rolnictwa z klimatem, ukształtowanie m powierzchni, żyznością gleb i zasobami wodnymi, związek przemysłu i struktury towarowej handlu zagranicznego z zasobami surowców mineralnych, wpływ sposobów pokonywania przez człowieka przyrodniczych ograniczeń na zrównoważony rozwój obszarów	rolnej, w tym struktury upraw i chowu zwierząt, z klimatem, ukształtowaniem powierzchni, żyznością gleb i zasobami wodnymi 2. wyjaśnia związki między występowaniem surowców mineralnych a kierunkami rozwoju przemysłu i strukturą towarową handlu zagranicznego 3. prezentuje przykłady sposobów pokonywania przyrodniczych ograniczeń działalności gospodarczej człowieka i ocenia ich zgodność z zasadami zrównoważonego rozwoju	na świecie • omawia wpływ warunków glebowych i warunków wodnych na strukturę upraw na świecie • podaje przykłady wpływu środowiska przyrodniczego na rolnictwo w wybranych regionach świata • wyjaśnia zależności między występowaniem surowców mineralnych (ropy naftowej, gazu ziemnego, węgla kamiennego, rud żelaza) a kierunkami rozwoju przemysłu i strukturą towarową handlu zagranicznego na przykładzie wybranych państw • podaje przykłady wpływu występowania surowców mineralnych na rozwój gospodarczy wybranych państw świata • podaje podstawowe zasady zrównoważonego rozwoju • podaje przykłady sposobów pokonywania przyrodniczych ograniczeń działalności gospodarczej człowieka i ocenia ich zgodność z zasadami zrównoważonego rozwoju	i wodnych na strukturę upraw i chów zwierząt na świecie • zależności między występowaniem surowców mineralnych (ropy naftowej, gazu ziemnego, węgla kamiennego, rud żelaza) a kierunkami rozwoju przemysłu i strukturą towarową handlu zagranicznego na przykładzie wybranych państw • sposoby pokonywania ograniczeń gospodarczej działalności człowieka
--	--	---	---	---

Człowiek a środowisko geograficzne	XVII. Człowiek a środowisko geograficzne – konflikty interesów: wpływ działalności człowieka na atmosferę na przykładzie smogu, inwestycji hydrologicznych na środowisko geograficzne, rolnictwa i górnictwa na środowisko przyrodnicze, konflikt interesów człowiek – środowisko, działania proekologiczne.	Uczeń: 1. wykazuje na przykładzie wybranych miejscowości wpływ działalności człowieka na powstawanie smogu, podaje przyczyny jego powstawania oraz proponuje sposoby zapobiegania jego występowaniu 2. ocenia korzyści i negatywny wpływ wielkich inwestycji hydrologicznych na środowisko geograficzne 3. analizuje na przykładach ze świata i z Polski wpływ działalności rolniczej, w tym monokultury rolnej, chemizacji i mechanizacji rolnictwa, melioracji i nadmiernego wypasu zwierząt, na środowisko przyrodnicze 4. wyjaśnia wpływ górnictwa na środowisko przyrodnicze na przykładzie odkrywkowych i głębinowych kopalni w Polsce i na świecie oraz	Uczeń poprawnie: • wyjaśnia znaczenie terminów: <i>środowisko przyrodnicze, środowisko geograficzne, antropopresja</i> • przedstawia źródła zanieczyszczeń atmosfery spowodowane działalnością człowieka • wyjaśnia powstawanie smogu • podaje przyczyny i skutki występowania smogu • wykazuje wpływ działalności człowieka na powstawanie smogu w wybranych miejscowościach • prezentuje sposoby zapobiegania powstawaniu smogu • wymienia źródła zanieczyszczeń hydrosfery spowodowane działalnością człowieka • wymienia wielkie inwestycje hydrologiczne (np. Zapora Trzech Przełomów na Jangcy, Wysoka Tama na Nilu, zapora na rzece Omo zasilającej Jezioro Turkana) oraz przedstawia ich wpływ na środowisko geograficzne • przedstawia korzyści oraz negatywny wpływ wielkich inwestycji hydrologicznych na środowisko geograficzne • prezentuje inne przykłady wpływu działalności człowieka na hydrosferę (np. awarie tankowców, produkcja ścieków przemysłowych i komunalnych) • omawia wpływ działalności rolniczej na środowisko przyrodnicze • przedstawia wpływ monokultury rolnej na środowisko przyrodnicze na przykładzie Polski i wybranych krajów świata • omawia na przykładach z Polski i ze świata wpływ chemizacji i mechanizacji na środowisko przyrodnicze • prezentuje na przykładzie Polski i wybranych krajów świata wpływ melioracji na środowisko przyrodnicze • omawia na przykładzie Polski i wybranych krajów świata	• źródła zanieczyszczeń atmosfery spowodowane działalnością człowieka • smog – przyczyny i skutki występowania, • sposoby zapobiegania powstawania smogu • źródła zanieczyszczeń hydrosfery spowodowane działalnością człowieka • wielkie inwestycje hydrologiczne (np. Zapora Trzech Przełomów na Jangcy, Wysoka Tama na Nilu, zapora na rzece Omo zasilającej Jezioro Turkana) i ich wpływ na środowisko geograficzne • inne przykłady wpływu działalności człowieka na hydrosferę (np. awarie tankowców, produkcja ścieków przemysłowych i komunalnych) • wpływ działalności rolniczej na środowisko przyrodnicze • wpływ monokultury rolnej na środowisko przyrodnicze – przykłady z Polski i ze świata • wpływ chemizacji
---	--	--	--	--

		dostrzega konieczność rekultywacji terenów pogórnich 5. analizuje przykłady degradacji krajobrazu kulturowego miast i terenów wiejskich oraz wyjaśnia rolę planowania przestrzennego w jego kształtowaniu i ochronie 6. identyfikuje konflikty interesów w relacjach człowiek – środowisko oraz podaje przykłady proekologicznych rozwiązań w działalności rolniczej, przemysłowej i usługowej	wpływ nadmiernego wypasu zwierząt na środowisko przyrodnicze • wyjaśnia wpływ działalności górniczej na środowisko przyrodnicze • wyjaśnia wpływ kopalni głębinowych i odkrywkowych na środowisko przyrodnicze w Polsce i na świecie • wyjaśnia, na czym polega rekultywacja terenów pogórnich • wyjaśnia znaczenie terminu <i>krajobraz kulturowy</i> • podaje cechy krajobrazu kulturowego miast i terenów wiejskich • podaje przykłady degradacji krajobrazu kulturowego miast i terenów wiejskich • określa rolę planowania przestrzennego w kształtowaniu i ochronie krajobrazu kulturowego • podaje przykłady działań służących ochronie krajobrazów kulturowych Polski • dostrzega konflikt interesów w relacjach człowiek – środowisko na wybranych obszarach • prezentuje przykłady rozwiązań konfliktów interesów w relacjach człowiek – środowisko • podaje przykłady racjonalnego gospodarowania zasobami środowiska przyrodniczego • wyjaśnia na czym polegają działania proekologiczne • wymienia przykłady proekologicznych rozwiązań w działalności rolniczej, przemysłowej oraz usługowej	i mechanizacji na środowisko przyrodnicze – przykłady z Polski i ze świata • wpływ melioracji i nadmiernego wypasu zwierząt na środowisko przyrodnicze – przykłady z Polski i ze świata • wpływ działalności górniczej na środowisko przyrodnicze • kopalnie głębinowe i odkrywkowe i ich wpływ na środowisko przyrodnicze • rekultywacja terenów pogórnich • krajobraz kulturowy, cechy krajobrazu kulturowego miast i terenów wiejskich • planowanie przestrzenne i jego rola w kształtowaniu i ochronie krajobrazu kulturowego • konflikt interesów w relacjach człowiek – środowisko • proekologiczne rozwiązania w działalności rolniczej, przesyłowej oraz usługowej
--	--	---	---	--

IV. Procedury osiągnięcia celów kształcenia i wychowania

Podstawa programowa określa warunki i sposób realizacji treści geograficznych, czyli daje wytyczne do sformułowania procedur osiągnięcia celów. Te procedury mają kierunkować działanie nauczyciela w pracy z uczniem tak, aby było możliwe osiągnięcie zamierzonych celów edukacyjnych. Właściwie dobrane procedury, między innymi metody pracy, pozwolą przygotować ucznia do pełnego zrealizowania wymagań edukacyjnych.

Podstawa programowa wskazuje, że realizacja zapisanych celów kształcenia geograficznego powinna się odbywać poprzez:

1. wykorzystanie różnych źródeł informacji geograficznej,
2. traktowanie mapy jako podstawowego źródła informacji oraz pomocy służącej kształtowaniu umiejętności myślenia geograficznego,
3. wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych do pozyskiwania, przetwarzania oraz prezentacji informacji dotyczących środowiska geograficznego,
4. organizowanie debat, konkursów, wystaw fotograficznych, opracowywanie przewodników, posterów, folderów, w tym z wykorzystaniem środków informatycznych i nowoczesnych technik multimedialnych,
5. stosowanie w większym zakresie strategii kształcenia wyprzedzającego, która polega na wcześniejszym przygotowywaniu się ucznia do lekcji, poprzez zbieranie informacji z różnych źródeł,
6. wprowadzenie takich metod i środków oraz wykorzystanie ośrodków i centrów edukacji, które stwarzają warunki do dostrzegania piękna otaczającego świata w różnych jego aspektach, sprzyjających kontemplacji wartości przyrody i obiektów dziedzictwa kulturowego,
7. stosowanie w jak największym zakresie pracy w grupach stwarzającej warunki do kształcenia umiejętności komunikacji, współpracy, odpowiedzialności.

Podstawową zasadą doboru środków dydaktycznych i metod powinno być systematyczne korzystanie z atlasu, ze ściennych map geograficznych, a także z innych zasobów kartograficznych oraz internetu.

W procesie kształcenia geograficznego ważną rolę odgrywają mapy, które są podstawową pomocą zarówno naukową, jak i dydaktyczną. Uczeń musi mieć możliwość wykorzystania różnych typów map ogólnogeograficznych i tematycznych. Zakłada się, że mapa powinna być stosowana na każdej lekcji i wykorzystywana nie tylko do lokalizowania obiektów czy zjawisk, ale przede wszystkim do prowadzenia analiz środowiska geograficznego. W kształceniu geograficznym mapa jest najważniejszym narzędziem służącym na lekcji geografii zarówno do prezentacji informacji przestrzennych o rzeczywistości, jak i do pozyskiwania oraz interpretacji różnorodnych informacji. Z punktu widzenia danego celu kształcenia geograficznego mapa powinna być wykorzystywana wieloaspektowo – w pracy na lekcji oraz na zajęciach terenowych, do prezentacji rozmieszczenia zjawisk geograficznych, a także – poprzez mapy tematyczne – do prezentacji właściwości zjawisk i procesów, identyfikowania współzależności i zmian w czasie. Doskonalenie umiejętności czytania, analizowania i interpretowania treści mapy powinno się odbywać w całym cyklu kształcenia, a praca z mapą powinna być obowiązującą metodą realizacji celów kształcenia. Uczeń powinien mieć możliwość wykonywania ćwiczeń z wykorzystaniem mapy topograficznej. Realizację celów poznawczych umożliwiają także stosowane fotografie, zdjęcia satelitarne, dane liczbowe, wykresy oraz inne formy graficznej i kartograficznej prezentacji danych.

W nauczaniu i uczeniu się geografii ważne jest stosowanie metody studiów przykładowych stanowiących szczegółową analizę właściwie dobranego przykładu regionu, jednostki administracyjnej, miasta, wsi lub innych obiektów geograficznych, dobrze reprezentującego typowe cechy, zjawiska, procesy i relacje przyroda – człowiek. Ważne miejsce w kształceniu geograficznym zajmuje zaznajomienie ucznia z edukacyjnymi programami komputerowymi oraz ich zastosowaniem.

Porównywanie wiedzy geograficznej o miejscu zamieszkania i odwoływanie się do niej ma szczególne znaczenie w procesie poznawania zagadnień dotyczących całego świata lub odległych regionów. Jest to możliwe przy omawianiu takich zagadnień, jak klimat, zasoby wodne, wykorzystanie zasobów przyrody, procesy erozji, akumulacji, procesy glebotwórcze, procesy osadnicze i demograficzne, zmiany społeczne i kulturowe.

Szczególną uwagę należy zwracać na źródła informacji geograficznej, które odpowiednio wykorzystywane pozwalają uczniom na kształcenie umiejętności poszukiwania wiadomości o zjawiskach, procesach i obiektach geograficznych. Stosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych umożliwia przetwarzanie danych statystycznych i przestrzennych pozyskiwanych z różnych źródeł. Umiejętności znajdowania informacji oraz ich przetwarzania są podstawą rozwoju osobistego ucznia.

Do umiejętności rozwijanych przez stosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych należą:

1. wyszukiwanie wybranych lokalizacji na mapie,
2. wyszukiwanie danych i informacji w geoportalach,
3. pobieranie informacji i dokumentów z różnych źródeł,
4. obsługa narzędzia mapy (nawigacja po mapie),
5. analiza zdjęć lotniczych i satelitarnych oraz wnioskowanie na ich podstawie,
6. ocena aktualności i wiarygodności danych,
7. wykorzystywanie aplikacji z zasobów internetu,
8. określanie prawidłowości lub przypadkowości w rozmieszczeniu zjawisk w przestrzeni geograficznej – określanie powiązań i współwystępowania zjawisk w przestrzeni,
9. wykorzystanie uzyskanych informacji oraz danych do prezentacji multimedialnej.

Podstawa programowa sugeruje odejście od metod podających i przejście do kształcenia poszukującego. Najbardziej kształcącymi metodami nauczania są te, które aktywizują ucznia, umożliwiają mu konstruowanie wiedzy poprzez samodzielne obserwowanie, analizowanie, porównywanie, wnioskowanie, ocenianie, projektowanie i podejmowanie działań sprzyjających rozwiązywaniu problemów. Ważne jest stosowanie różnego rodzaju form ćwiczeniowych (praca z mapą, ilustracjami, tekstem źródłowym), metod aktywizujących (m.in. graficznego zapisu, drzew decyzyjnych, metody problemowej, dyskusji, JIGSAW, analizy SWOT) oraz metod waloryzacyjnych, w tym eksponujących.

Poniżej proponujemy wybrane metody przydatne w pracy z uczniami podczas lekcji geografii według podziału Franciszka Szloska:

METODY PODAJĄCE

1. **Pogadanka** to kierowana przez nauczyciela rozmowa z uczniami, podczas której drogą pytań (przygotowujących, naprowadzających lub zbierających) nauczyciel doprowadza uczniów do właściwego rozwiązania danego zagadnienia. Z punktu widzenia realizacji

procesu edukacyjnego największe zastosowanie ma pogadanka wstępna, którą posługuje się nauczyciel, gdy chce wprowadzić uczniów w temat zajęć. Celem pogadanki jest przygotowanie uczniów do nowej pracy, a więc ustalenie tematu i celu zajęć, oraz określenie zadania stojącego przed uczniami. Jeżeli praca ma się odbywać w grupach, nauczyciel stawia grupie zadania, omawia metody pracy i sposób jej zakończenia. W czasie pogadanki należy zwracać uwagę na to, aby nie zbaczać z tematu rozmowy oraz nie przekraczać czasu na jej przeprowadzenie.

Ze względu na rolę dydaktyczną wyróżnia się następujące odmiany tej metody:

- Pogadanka wstępna ma przygotować uczniów do pracy. Z jednej strony jej celem jest wypracowanie u uczniów stanu gotowości do poznania czegoś nowego, a z drugiej – zorganizowanie klasy do nowej pracy.
- Pogadanka przedstawiająca nowe wiadomości ma formę rozmowy, w której chodzi o takie zaktywizowanie uczniów, aby nowe treści przekazywane im przez nauczyciela zostały przez wszystkich zrozumiane.
- Pogadanka utrwalająca (powtórzeniowa) polega na operowaniu materiałem przyswojonym uprzednio, lecz wymagającym konfrontacji oraz zintegrowania w ramach większej całości. Proces myślowy polega tu na dochodzeniu do szerszych uogólnień, odgrywa rolę kontroli i oceny.

2. **Wykład informacyjny** to metoda podająca, która umożliwia logiczne przekazywanie odpowiednio dobranych treści z zaznaczeniem pojęć kluczowych, przy stałej kontroli rozumienia prezentowanego materiału i przy dostosowaniu do poziomu intelektualnego słuchaczy. Aktywne uczestnictwo w wykładzie wymaga dużego wysiłku i znacznej dojrzałości umysłowej uczniów. Od wykładowcy wymaga się, aby opanował sztukę wykładania, a więc – aby poza kompetencjami merytorycznymi wiązał treść wykładu z życiem, dobierał trafne i interesujące przykłady, starannie się wysławiał, logicznie budował cały wykład i systematycznie przedstawiał jego treść.

Projektowanie i planowanie wykładu powinno obejmować:

- określenie celu kierunkowego i celów szczegółowych,
- atrakcyjne sformułowanie tematu,
- opracowanie planu i struktury wykładu,
- sformułowanie głównych problemów, hipotez,
- celowy dobór środków dydaktycznych, w tym materiałów autorskich.

3. **Prezentacja** to wystąpienie publiczne, zwykle skierowane do małego, specyficznego audytorium. Prezenter używa sprzętu i pomocy wizualnych, by zilustrować słowa i wzmocnić tym samym informację. Prezentacja jest mniej oficjalna i zwykle zakłada czas na pytania i odpowiedzi.

METODY PROBLEMOWE

1. **Metoda problemowa** to rodzaj nauczania, w którym uczeń – zamiast przyjmować gotowe wiadomości – uczestniczy w procesie pozyskiwania nowych informacji oraz umiejętności poprzez rozstrzyganie zadanych problemów. Istotą tego procesu jest aktywność badawcza ucznia. Pojawia się ona w danej sytuacji i zmusza do stawiania odpowiednich pytań – problemów, a następnie do formułowania odpowiadających im hipotez i ich weryfikacji w toku operacji umysłowych i praktycznych.

W klasycznej metodzie problemowej uwzględnia się cztery istotne momenty. Obejmują one:

- wytwarzanie sytuacji problemowej,
- formułowanie problemów i pomysłów ich rozwiązywania,
- weryfikację pomysłów rozwiązania,
- porządkowanie i stosowanie uzyskanych wyników w nowych zadaniach o charakterze praktycznym lub teoretycznym.

Rozwiązywaniu problemu sprzyja praca w grupach. Ważne jest, aby nauczyciel potrafił zainteresować uczniów problemem.

2. **Wykład problemowy** jest ilustracją jakiegoś problemu naukowego albo praktycznego. Cechuje go nawiązanie kontaktu wykładowcy ze słuchaczami, czego wyrazem jest aktywne śledzenie wywodu wykładowcy i rozumowanie równoległe z nauczycielem.
3. **Wykład konwersatoryjny** polega na przeplataniu fragmentów mówionych wykładu z wypowiedziami słuchaczy lub z wykonywaniem przez nich odpowiednich zadań teoretycznych lub praktycznych. Największą jego wartością jest zapewnienie udziału słuchaczy w poszukiwaniu odpowiedzi, dochodzeniu do prawdy i broniении własnego stanowiska.
4. **Metody aktywizujące**

- **Metoda przypadków** polega na rozpatrzeniu przez niewielką grupę uczniów jakiegoś przypadku i rozwiązaniu jakichś trudności w celu wyjaśnienia tego przypadku. Po otrzymaniu opisu wraz z kilkoma pytaniami, na które trzeba odpowiedzieć, uczestnicy w ciągu kilku minut formułują pytania dotyczące tego przypadku, a nauczyciel udziela odpowiedzi na pytania. Samo rozwiązanie nie zawsze musi być pewne. Dość często dochodzi do przyjęcia kilku możliwych rozwiązań, jednak wówczas uczniowie mogą się domagać wyjaśnienia, jak rzeczywiście przedstawia się to rozwiązanie.
- **Metoda sytuacyjna** jest zbliżona do metody przypadków. Polega na wprowadzeniu uczniów w jakąś złożoną sytuację, za której takim lub innym rozwiązaniem przemawiają jakieś racje („za” i „przeciw”). Zadaniem uczniów jest zrozumienie tej sytuacji oraz podjęcie decyzji w sprawie jej rozwiązania, a następnie przewidzenie skutków tej decyzji oraz innych ewentualnych decyzji. Uczniowie muszą wniknąć w sytuację, która jest dla nich nowa, nie nawiązuje do ich doświadczeń, a wymaga dojrzałego osądu.
- **Dyskusja dydaktyczna** to wymiana zdań między nauczycielem a uczniami lub tylko między uczniami. Pozwala na wymianę poglądów na dany temat. Zdania te są odzwierciedleniem poglądów własnych uczestników lub odwołują się do poglądów innych osób.

Można wyróżnić kilka odmian dyskusji dydaktycznej:

- dyskusja rozwijająca się w toku wspólnego rozwiązywania problemu przez grupę uczniów lub całą klasę,
- dyskusja ukierunkowana na kształtowanie przekonań młodzieży,
- dyskusja, której celem jest uzupełnienie przez uczniów własnej wiedzy przed przystąpieniem do pracy.

Oprócz takiej kategoryzacji wśród metod dyskusji można wyróżnić następujące typy tej metody:

- **Dyskusja okrągłego stołu** polega na swobodnej wymianie poglądów między uczestnikami lekcji a nauczycielem przedstawiającym pewien wybrany problem lub pewne zagadnienie. Charakterystyczną cechą dyskusji okrągłego stołu jest jej

nieformalność i swoboda wypowiedzi wszystkich dyskutantów. Uczestnicy wymieniają własne poglądy i doświadczenia, udzielają sobie wyjaśnień, które są następnie korygowane oraz uzupełniane przez osobę prowadzącą dyskusję. Następuje tu zatem wielokrotne sprzężenie zwrotne.

- **Dyskusja punktowana** to technika lekcyjna, która polega na tym, że uczniowie dyskutują w grupach 6–8 osób, w tym czasie pozostali uczniowie wraz z nauczycielem się przysłuchują. Dyskusja trwa od 8 do 20 min, w zależności od tematu i wieku uczniów. Uczestnicy dyskusji posługują się jej planem, aby zaledwie nie odbiegać od tematu. Za każdy udział w dyskusji uczeń otrzymuje punkty dodatnie lub ujemne, które są wpisywane na uprzednio przygotowanej karcie do punktowania. Nauczyciel przyznaje punkty dodatnie za: zajęcie stanowiska w omawianej kwestii, zaprezentowanie informacji opartej na faktach lub uzyskanej przez ucznia dzięki badaniom, zrobienie uwagi na temat, wciągnięcie innego ucznia do dyskusji. Punkty ujemne można otrzymać za: przerywanie, przeszkadzanie, monopolizowanie dyskusji, ataki osobiste, robienie nieistotnych uwag. Jest to metoda, którą można potraktować jako alternatywę wobec tradycyjnego odpytywania uczniów z ostatnio omawianego na lekcji tematu. Jej dodatkową zaletą jest przyzwyczajenie ucznia do prowadzenia dyskusji w kulturalny sposób, tak aby nikogo nie obrażać, aby nie monopolizować dyskusji, cały czas kontrolować sytuację, w której się uczestniczy.
- **Dyskusja panelowa** jest także nazywana panelem lub dyskusją obserwowaną. Cechą charakterystyczną tego typu dyskusji jest istnienie dwóch gremiów: dyskutującego (eksperti – panel) oraz słuchającego (audytorium – uczący się). W pierwszej fazie dyskusji wypowiadają się eksperci – wprowadzają oni w temat, następnie odbywa się dyskusja między członkami panelu. W drugiej fazie dyskusji głos może zabrać każda osoba wchodząca w skład audytorium.
- **Dyskusja wielokrotna** jest prowadzona w małych grupach, przy czym przedmiotem tej dyskusji może być to samo zagadnienie lub oddzielny problem, który stanowi element jakiejś całości. W pierwszej fazie dyskusji praca przebiega w grupach pod kierunkiem lidera. W fazie drugiej zajęcia mają charakter plenarny, są wówczas prezentowane wyniki dyskusji grupowych oraz zostają wybrane optymalne rozwiązania.
- **Burzę mózgów (giełdę pomysłów)** najczęściej stosuje się wtedy, gdy jest konieczne rozwiązanie trudnego problemu w krótkim czasie. Ta metoda stwarza możliwość spontanicznego zgłaszania wszystkich, nawet najbardziej śmiałych pomysłów rozwiązania bez ich wstępnej weryfikacji. Pomysły zgłasza cała klasa podzielona na 4–6-osobowe grupy (czas wykonania zadania to 10 min).
Burza mózgów przebiega w dwóch etapach:
 1. gromadzenie pomysłów, formułowanie problemów, zgłaszanie pomysłów, ich rejestrowanie zgodnie z zasadą „pierwsza myśl najlepsza”,
 2. ocenianie pomysłów przez zespół ekspertów, dokonanie wyboru jednego lub kilku najlepszych pomysłów.Wynikiem zajęć prowadzonych z wykorzystaniem metodą burzy mózgów jest opracowanie wniosków, na przykład w postaci raportu – krótkiej, zwięzłej, konkretnej informacji.

- **Mapa myśli** polega na zapisywaniu skojarzeń wokół związanego z problemem słowa klucza. Skojarzenia pierwotne zapisuje się lub przedstawia w formie graficznej wokół słowa klucza, które jest umieszczone w centrum rysunku. Każde z podstawowych skojarzeń zajmuje osobną grubą gałąź drzewka (mapy). Pokrewne zagadnienia są umieszczane na tej samej głównej gałęzi w postaci odgałęzień bocznych. Pokrewne zagadnienia można oznaczyć tym samym kolorem, oddzielić kolorową obwódką, zaznaczyć symbolem lub rysunkiem. Ta metoda jest polecana jako znakomity sposób notowania, przydatny szczególnie wzrokowcom.
- **Metaplan** wykorzystuje się w pracach nad problemami, które wymagają bardzo wnikliwego rozpatrzenia lub mogą przynieść zaskakująco wiele rozwiązań. Warto graficznie zilustrować przebieg procesu osiągania konsensusu, czyli zastosować metodę metaplanu. W tym celu należy:
 - zastanowić się nad sposobem przedstawienia problemu tak, by nie sugerować rozwiązań,
 - prowadzić prace równolegle w kilku zespołach – jest wówczas szansa uzyskania większej możliwej liczby rozwiązań problemu,
 - przygotować materiały piśmiennicze w postaci arkuszy papieru o dużym formacie (np. A0), pisaki, kredki, wycinki z gazet, klej itp., a najlepiej polecić przygotowanie ich uczniom, uprzednio informując o temacie dyskusji (to powinno zrodzić przemyślenia dotyczące problemu jeszcze przed podjęciem wspólnej pracy),
 - przedstawić ogólny zarys graficzny w postaci wydzielenia obszarów oznaczonych w następujący sposób:

Jak jest?	Jak być powinno?
Dlaczego nie jest tak, jak być powinno?	Wnioski

- określić czas wykonania zadania,
 - wyłonić lidera grupy zobowiązanego do precyzyjnego przedstawienia wszystkich argumentów (najlepiej, jeśli zrobią to sami uczniowie),
 - porównać przedstawione rozwiązania problemu,
 - wybrać rozwiązanie najlepsze zdaniem dyskutujących.
- **Analiza SWOT** jest metodą zespołowej analizy jakiegoś zjawiska lub problemu, jej celem jest podjęcie właściwej decyzji. Uczniowie określają mocne strony zjawiska i wynikające z nich szanse, a także słabe strony i wynikające z nich zagrożenia.
- **Metoda JIGSAW (układanka)** to zestaw metod, podczas realizacji których jeden uczeń przekazuje zdobytą wiedzę innym uczniom. Uczeń może zdobyć tę wiedzę z dostępnych źródeł samodzielnie, pod kierunkiem nauczyciela, może też być przez nauczyciela przygotowany indywidualnie. Najczęściej spotykane wersje tej metody są następujące:
 - **Kaskada** to metoda, w której jeden uczeń przygotowany przez nauczyciela szkoli na przykład trzech swoich kolegów, ci trzej szkolą po trzech następnych i tak do momentu, kiedy wszyscy zdobędą potrzebne informacje. Ten sposób ma zastosowanie w sytuacji, gdy wszyscy powinni posiadać tę samą wiedzę.
 - **Puzzle** to metoda, w której uczniowie pracują w zespołach, na przykład w czterech grupach 4-osobowych. Każda grupa opracowuje inny fragment materiału, a potem następuje zmiana grup. Powstają kolejne cztery grupy, w skład każdej z nich wchodzi jeden przedstawiciel zespołu pierwotnego. W nowych grupach każda osoba

przekazuje swój fragment wiedzy. Ta metoda niezwykle angażuje uczniów – każdy z nich przynajmniej raz wchodzi w rolę nauczyciela.

- **Metody hierarchizacji (rankingi)** polegają na ustalaniu hierarchii ważności proponowanych rozwiązań za pomocą głosowania lub negocjacji. Można tego dokonać w sposób linearny lub posłużyć się wersjami graficznymi tej metody, takimi jak ranking diamentowy. Graficzna prezentacja rozwiązań danego problemu przypomina kształtem diament, przy czym na szczycie umieszcza się jedno najważniejsze rozwiązanie, na drugim końcu – jedno najmniej ważne, a część środkową wypełniają inne ważne rozwiązania danego problemu. Ta metoda uczy obrony własnego zdania oraz osiągania kompromisu. Innym sposobem jest piramida priorytetów – na jej szczycie zostaje umieszczone rozwiązanie, które w wyniku wyboru zostało przez grupę uznane za najważniejsze. Im niżej, tym rozwiązań może być więcej i mogą być uznane przez grupę za mniej ważne.

METODY EKSPONUJĄCE

1. **Pokaz i opis aktywny** to zespół czynności polegających na wyraźnym demonstrowaniu naturalnych okazów lub modeli zjawisk, wydarzeń czy procesów i objaśnianiu ich istotnych cech. Metody aktywnego opisu polegają na pełnym zaangażowaniu ucznia w działania rozwijające twórcze myślenie. Wyróżnia się:
 - opis wyjaśniający – za pomocą rysunku, schematu, wykresu, tabeli,
 - opis klasyfikujący – uczniowie na podstawie danych tworzą tabelę lub plakat i w ten sposób porządkują zdobyte informacje,
 - opis uzasadniający – uczniowie wraz z nauczycielem wyjaśniają zjawiska lub procesy, posługują się modelem, obrazem, rysunkiem oraz danymi statystycznymi, podają logicznie układający się ciąg argumentów,
 - opis porównujący – najtrudniejsza metoda aktywnego opisu, wymagająca od ucznia pewnego zasobu wiedzy. Jest z powodzeniem stosowana na lekcjach powtórzeniowych i sprawdzianach pisemnych. Wymaga umiejętności wnioskowania, wspomaga utrwalanie wiedzy i umiejętności.
2. **Film dydaktyczny** to prezentacja zjawisk i procesów w ruchu dająca możliwość oglądania ich dowolną liczbę razy, z wykorzystaniem naturalnego dźwięku towarzyszącego eksponowanym wydarzeniom lub narracji. Przy odtwarzaniu filmu ważna jest świadomość celu dydaktycznego, któremu ma służyć film.
3. **Ekspozycja** to tematyczny zbiór okazów służący ilustracji danego zagadnienia.

METODY PROGRAMOWANE

1. **Praca z podręcznikiem** jest metodą opartą na słowie drukowanym. Podręcznik, literatura popularno-naukowa i czasopisma są nie tylko źródłem nowych wiadomości, lecz także dają uczniom możliwość utrwalenia, rozszerzenia i pogłębienia zdobytej wiedzy. Stosowanie tej metody wdraża uczniów do opanowania umiejętności samokształcenia, a więc do umiejętności, która jest wykorzystywana przez całe życie do zdobywania potrzebnej wiedzy. Przyswojenie tej metody opiera się przede wszystkim na opanowaniu sposobów posługiwania się książką lub czasopismem. Do najczęściej stosowanych sposobów pracy z podręcznikiem należą:
 - głośne czytanie tekstu podręcznika przez nauczyciela z akcentowaniem nowych terminów i nazw,

- czytanie przez ucznia tekstu, przerywane objaśnieniami nauczyciela lub szukanie niezrozumiałych terminów i nazw w słowniku,
 - analiza treści fotografii, wykresów, tabel, map i rysunków,
 - graficzne ilustrowanie przez uczniów niektórych treści zamieszczonych w podręczniku, w tekstach oraz ilustracjach,
 - konstruowanie wykresów na podstawie danych liczbowych,
 - uczestniczenie w grach dydaktycznych wymagających wykorzystania podręcznika,
 - pamięciowe przyswajanie niektórych treści,
 - samodzielna praca uczniów z podręcznikiem zgodnie z pytaniami sformułowanymi przez nauczyciela lub autora podręcznika.
2. **Praca z atlasem (mapą)** odgrywa ogromną rolę w procesie nauczania treści geograficznych. Atlas jest zbiorem różnorodnych informacji, a więc pozwala na bardzo szerokie zastosowanie w procesie nauczania geografii. Głęboka analiza map o różnej treści umożliwia dostrzeganie związków między poszczególnymi zjawiskami występującymi na określonym obszarze oraz przewidywanie zmian w środowisku geograficznym.
 3. **Praca z użyciem programów komputerowych lub zasobów sieci internetowej** – zajęcia z wykorzystaniem komputerów są okazją do przygotowania ucznia do stosowania nowoczesnych technologii informacyjnych w zakresie samokształcenia. Obecnie jest to jedna z umiejętności kluczowych. Te zajęcia powinny sprzyjać rozwijaniu umiejętności informacyjno-komunikacyjnych, poszukiwaniu źródeł informacji, tworzeniu własnych banków informacji internetowej, selekcji źródeł, przygotowaniu prezentacji multimedialnej.

METODY PRAKTYCZNE

1. **Ćwiczenia dydaktyczne** obejmują pracę w terenie, a więc każde zorganizowane wyjście uczniów poza teren szkoły w celach poznawczych. W czasie zajęć terenowych uczniowie bezpośrednio zapoznają się z przedmiotami i obiektami w ich naturalnym środowisku, z procesami i ze zjawiskami przyrodniczymi, kulturowymi i społecznymi w perspektywie wcześniej założonych celów dydaktycznych. Ćwiczenia w terenie pozwalają doskonalić umiejętności formalne i praktyczne, na przykład wykorzystanie źródeł informacji o danym terenie (przewodniki, mapy, plany, źródła internetowe). Rodzajem zajęć terenowych są warsztaty terenowe, czyli ćwiczenia praktyczne w terenie oparte na szczegółowych instrukcjach i odpowiednich środkach dydaktycznych. Forma pracy podlegająca ocenie to karta pracy wypełniana podczas warsztatów lub później (w czasie następnej lekcji). Zajęcia terenowe powinny stanowić okazję do wymiany poglądów, dyskusji oraz uzasadniania i argumentowania własnego stanowiska.
2. **Portfolio** to metoda, która polega na zbieraniu przez ucznia materiałów na określony temat i gromadzeniu ich w teczce. Przebiega ona w następujących etapach:
 - wstępny – zapoznanie uczniów z zasadami tworzenia portfolio, określenie czasu pracy i rodzaju gromadzonych materiałów, ustalenie kryteriów oceniania (można to zrobić wspólnie z uczniami),
 - zasadniczy – poszukiwanie, gromadzenie i porządkowanie materiałów oraz tworzenie teczek, każdy uczeń pracuje samodzielnie, ale może konsultować swoje pomysły z nauczycielem,
 - końcowy – prezentacja efektów pracy uczniów i ich ocena.

W wyznaczonym czasie (np. przez miesiąc lub dwa) uczniowie starają się zgromadzić jak najwięcej danych na wybrany przez siebie temat i opracować je w formie teczek. Tworząc

teczkę tematyczną, uczniowie korzystają z zasobów bibliotecznych, internetu, artykułów w czasopiśmie oraz z innych materiałów zaproponowanych przez pozostałych uczniów i nauczyciela.

W skład portfolio mogą wchodzić zestawy różnych elementów:

- notatki i artykuły prasowe dotyczące analizowanego zagadnienia,
- różnego rodzaju graficzne przedstawienia problemów,
- materiały ilustracyjne, na przykład fotografie, rysunki (zarówno wycięte z gazety, jak i narysowane przez samego ucznia),
- bibliografia zawierająca spis wszystkich źródeł wykorzystanych w teczkę,
- nagranie w postaci cyfrowej (np. płyta CD, płyta DVD),
- rozbudowany spis treści prezentujący wszystkie materiały ostatecznie zgromadzone w teczkę oraz krótkie (jednozdanowe) uzasadnienie ich wyboru.

3. **Metoda projektu edukacyjnego** polega na samodzielnym realizowaniu przez uczniów zadania przygotowanego przez nauczyciela na podstawie wcześniej ustalonych założeń. Wzmacnia ona między innymi motywację poznawczą, poszukiwawczą i badawczą, a także integruje wiedzę szkolną oraz pozaszkolną. Projekt edukacyjny pozwala rozwijać u uczniów wiele kompetencji, takich jak samodzielne korzystanie z różnych źródeł informacji, selekcjonowanie i analizowanie danych, opracowanie wyników swojej pracy i publiczną prezentację, a także umiejętność pracy zespołowej czy komunikację.

Dobór stosowanych metod powinien zależeć od celów i zadań dydaktycznych, preferencji sensorycznych uczniów, wśród których są wzrokowcy, słuchowcy oraz kinestetycy, a także kwalifikacji i doświadczenia nauczyciela.

Jeśli podczas lekcji trzeba będzie analizować bądź rozwiązywać określone problemy, to najlepsze efekty uzyska się, pracując w małych grupach. Praca w małych grupach, polegająca na wykonaniu konkretnych zadań (ćwiczeń) zleconych przez nauczyciela, aktywizuje wszystkich uczniów, ponieważ muszą oni wspólnie dokonać analizy otrzymanego zadania, dyskutować, ustalać metody rozwiązania problemu, uporządkować wiedzę w twórczy sposób, po czym przedstawić innym efekt pracy swojej grupy.

Otwarty charakter programu pozwala na dużą dowolność przy wyborze metod nauczania. Warto jak najczęściej aktywizować ucznia do jak największej samodzielności i jak najróżniej stosować metody podające. Lepsze efekty można uzyskać dzięki wykorzystaniu metod problemowych oraz praktycznych, które rozwijają u uczniów aktywność intelektualną oraz poznawczo-praktyczną.

W realizacji treści geograficznych istotna jest korelacja z innymi przedmiotami, w tym z przedmiotami przyrodniczymi:

1. fizyką, na przykład w zakresie astronomicznych podstaw geografii, następstw ruchów Ziemi, procesów i zjawisk zachodzących w atmosferze, mechanizmów ruchu wody morskiej, procesów wewnętrznych Ziemi,
2. matematyką, w zakresie obliczeń matematyczno-geograficznych,
3. chemią, między innymi w zakresie procesów wietrzenia i procesów zachodzących w atmosferze, takich jak powstawanie smogu,
4. biologią, w zakresie biosfery, między innymi zrównoważonego funkcjonowania ekosystemów lądowych i morskich, bioróżnorodności.

Procedury, które umożliwią uczniom osiągnięcie najlepszych efektów, ujęto w poniższych tabelach.

Część I

Dział programu	Sugerowane procedury osiągnięcia szczegółowych celów kształcenia	Proponowane środki dydaktyczne
Obraz Ziemi	- dyskusja dotycząca celów badań geograficznych - analiza schematu dotyczącego podziału nauk geograficznych na dyscypliny - burza mózgów na temat interdyscyplinarnego charakteru nauk geograficznych - dyskusja dydaktyczna – miejsce geografii wśród innych nauk - burza mózgów – przykłady praktycznego zastosowania geografii - burza mózgów dotycząca źródeł informacji geograficznej, ich przydatności i możliwości wykorzystania - praca z atlasem – odszukiwanie przykładów map zawierających informacje z poszczególnych nauk geograficznych - ćwiczenia w pozyskiwaniu informacji z różnych źródeł - praca z podręcznikiem i rocznikiem statystycznym – analiza tabel statystycznych oraz różnych typów wykresów i diagramów - dyskusja dydaktyczna – przydatność zdjęć wykonanych z powierzchni Ziemi oraz zdjęć satelitarnych do pozyskiwania informacji o środowisku geograficznym - burza mózgów dotycząca definiowania mapy, skali mapy - praca z mapą – określanie elementów i cech mapy - praca z mapami o różnym stopniu szczegółowości treści - ćwiczenia w przekształcaniu różnych rodzajów skal - rozwiązywanie zadań matematycznych związanych z wykorzystaniem skali mapy do obliczania odległości - ćwiczenia w czytaniu mapy hipsometrycznej - praca z mapą – odczytywanie i interpretacja treści map - praca z mapą i fotografią – odnajdywanie na mapie obiektów geograficznych przedstawionych na fotografii - dyskusja dydaktyczna – przedstawianie przykładów zastosowania różnych rodzajów map - ćwiczenia w czytaniu mapy turystyczno-topograficznej, wskazywanie	- podręczniki, atlasy geograficzne, - komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) - zestaw map ściennych - mapy topograficzne, mapy turystyczne - zdjęcia terenowe wykonane z powierzchni Ziemi, zdjęcia satelitarne - roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> - plansze dydaktyczne - odbiornik GPS

	przykładów jej wykorzystania	
Ziemia we wszechświecie	• praca ze zdjęciami i z mapą kosmosu – rozpoznawanie ciał niebieskich • praca z ilustracją – omówienie budowy Układu Słonecznego • analiza porównawcza dotycząca planet Układu Słonecznego, w tym Ziemi • dyskusja na temat innych ciał niebieskich tworzących Układ Słoneczny • pokaz ruchu obiegowego Ziemi przy wykorzystaniu tellurium (ew. innych dostępnych modeli) i plansz dydaktycznych • analiza rysunków dotyczących stref oświetlenia Ziemi w różnych porach roku • analiza ilustracji stref oświetlenia Ziemi • mapa mentalna – inne następstwa ruchu obiegowego Ziemi • demonstracja na planszach dydaktycznych ruchu obrotowego Ziemi • dyskusja dydaktyczna – dowody na ruch obrotowy Ziemi • dyskusja dydaktyczna – konsekwencje ruchu obrotowego • dyskusja dydaktyczna – rodzaje czasów na Ziemi i przyczyny ich zróżnicowania • ćwiczenia w posługiwaniu się czasem uniwersalnym i czasem strefowym • praca z mapą stref czasowych	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • tellurium lub inne dostępne modele do prezentacji ruchów Ziemi oraz oświetlenia Ziemi • plansze dydaktyczne • mapa kosmosu • mapa nieba • mapy tematyczne
Atmosfera	• praca z podręcznikiem – czynniki wpływające na rozkład temperatury powietrza na Ziemi • analiza mapy – rozkład temperatury powietrza w styczniu i w lipcu • analiza tekstu z podręcznika pod kątem przyczyn nierównomiernego rozkładu temperatury powietrza na Ziemi • analiza ilustracji – powstawanie układów barycznych • analiza schematu – globalna cyrkulacja atmosferyczna • praca z tekstem – cyrkulacja powietrza w strefie międzyzwrotnikowej i w wyższych szerokościach geograficznych • burza mózgów – warunki niezbędne do powstania opadu atmosferycznego • praca z tekstem – czynniki wpływające na rozkład opadów atmosferycznych • analiza mapy tematycznej – rozmieszczenie opadów atmosferycznych na	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • zdjęcia satelitarne • roczniki statystyczne • plansze dydaktyczne

	Ziemi • pogadanka heurystyczna – przyczyny nierównomiernego rozkładu opadów atmosferycznych • burza mózgów – klimat i elementy klimatu • praca z podręcznikiem – czynniki klimatotwórcze kształtujące klimat na Ziemi • praca z mapą stref klimatycznych • analiza porównawcza klimatogramów – charakterystyka wybranych stref klimatycznych i typy klimatów	
Hydrosfera	• analiza danych (w postaci tabel i wykresów) dotyczących zasobów wodnych na Ziemi • rozmowa nauczająca z wykorzystaniem mapy ogólnogeograficznej – podział wszechoceanu • dyskusja dydaktyczna – rodzaje ruchów wody morskiej • analiza tekstu z podręcznika – mechanizm powstawania i układ powierzchniowych prądów morskich • analiza mapy – rozkład prądów morskich na świecie • burza mózgów – wpływ prądów morskich na życie i gospodarkę człowieka • praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminów: <i>rzeka, dorzecze, system rzeczny, zlewisko</i> • analiza schematu – system rzeczny wraz z dorzeczem • praca z tekstem z podręcznika – rodzaje rzek • analiza mapy ogólnogeograficznej – zróżnicowanie sieci rzecznej na Ziemi • praca z podręcznikiem – przyczyny zróżnicowania sieci rzecznej na Ziemi • praca z podręcznikiem i mapą ogólnogeograficzną – wybrane typy jezior i ich występowanie • praca z podręcznikiem – warunki powstawania lodowców • dyskusja dydaktyczna – czynniki warunkujące powstawanie lodowców górskich • analiza schematu – części składowe lodowca górskiego • charakterystyka występowania lodowców górskich i lądolodów na Ziemi • praca z materiałami źródłowymi – wpływ współczesnych zmian	• podręczniki, atlasy geograficzne, • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> • słowniki, encyklopedie, czasopisma geograficzne • plansze dydaktyczne • słownik geograficzny

	klimatycznych na zasięg występowania lodowców na Ziemi	
Litosfera. Procesy wewnętrzne	• praca z ilustracją – analiza budowy wnętrza Ziemi • analiza schematu – budowa skorupy ziemskiej (skorupy oceanicznej i skorupy kontynentalnej) • analiza ilustracji dotyczącej podziału skał ze względu na ich pochodzenie • ćwiczenie – obserwacja i rozpoznawanie wybranych skał • plakat – gospodarcze zastosowanie skał • dyskusja dydaktyczna z wykorzystaniem mapy płyt litosfery na temat podstawowych założeń teorii płyt litosfery • analiza mapy tematycznej – rozmieszczenie płyt litosfery • praca z materiałem źródłowym – związek budowy wnętrza Ziemi z ruchem płyt litosfery • analiza ilustracji – powstawanie gór w wyniku ruchu płyt litosfery • praca z mapą ogólnogeograficzną – przykłady gór powstałych w wyniku ruchu płyt litosfery • analiza mapy i ilustracji dotyczących ruchów górotwórczych • praca z tekstem z podręcznika – procesy wewnętrzne kształtujące litosferę • praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminów: <i>wulkanizm, plutonizm, trzęsienia ziemi</i> • praca z materiałem źródłowym – przebieg procesów wewnętrznych prowadzących do urozmaicenia powierzchni Ziemi (wulkanizm, trzęsienia ziemi) • dyskusja dydaktyczna – zależność między ruchami płyt litosfery a rozmieszczeniem czynnych wulkanów i występowaniem trzęsień ziemi	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • okazy skał i minerałów • tabele stratygraficzne • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> • albumy, czasopisma, plakaty, fotografie przedstawiające formy rzeźby terenu • plansze dydaktyczne
Litosfera. Procesy zewnętrzne	• burza mózgów – klasyfikacja procesów zewnętrznych kształtujących powierzchnię Ziemi • praca z podręcznikiem – erozja, transport, akumulacja jako procesy zewnętrzne modelujące powierzchnię Ziemi • praca z podręcznikiem – rodzaje wietrzenia (fizyczne, chemiczne, biologiczne) • analiza ilustracji i fotografii – skutki wietrzenia	• podręczniki, atlasy geograficzne, • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i>

	• burza mózgów – czynniki wpływające na przebieg procesów krasowych • analiza tekstu w podręczniku i infografiki – procesy krasowe i formy rzeźby krasowej (powierzchniowe i podziemne) • praca z tekstem, analiza ilustracji i infografiki – przebieg oraz efekty erozji, transportu i akumulacji w różnych odcinkach rzeki • dyskusja dydaktyczna – rodzaje erozji rzecznej i warunki, w jakich ona zachodzi • analiza ilustracji i fotografii – formy powstałe w wyniku rzeźbotwórczej działalności rzek • praca z tekstem z podręcznika – skutki rzeźbotwórczej działalności rzek • praca z tekstem z podręcznika i zdjęciem satelitarnym – typy ujść rzecznych • praca z mapą – wskazywanie ujść deltowych i lejkowatych • praca z tekstem z podręcznika, rysunkami oraz zdjęciami – niszcząca, transportowa i akumulacyjna działalność lodowców • analiza infografiki – formy rzeźby terenu powstałe wskutek rzeźbotwórczej działalności lodowców górskich i lądolodów • dyskusja dydaktyczna – skutki rzeźbotwórczej działalności lodowców górskich i lądolodów • burza mózgów – czynniki wpływające na kształtowanie wybrzeży morskich • praca z tekstem z podręcznika, analiza ilustracji i fotografii – niszcząca i budująca działalność morza • analiza schematów – formy rzeźby terenu powstałe wskutek rzeźbotwórczej działalności morza (klif, mierzeja) • analiza fotografii – formy powstałe w wyniku niszczącej i budującej działalności fal i prądów morskich • analiza map i fotografii – typy wybrzeży • dyskusja dydaktyczna – skutki rzeźbotwórczej działalności morza • praca z tekstem z podręcznika – uwarunkowanie procesów eolicznych • dyskusja dydaktyczna – czynniki wpływające na intensywność rzeźbotwórczej działalności wiatru • analiza fotografii – niszcząca, transportowa i budująca działalność wiatru	• albumy, czasopisma, plakaty, fotografie przedstawiające formy rzeźby terenu • plansze dydaktyczne
--	--	--

	- analiza infografiki i mapy ogólnogeograficznej – rodzaje pustyń i obszary ich występowania - praca z tekstem z podręcznika – skutki rzeźbotwórczej działalności wiatru	
Pedosfera i biosfera	- burza mózgów – uwarunkowania powstawania gleb - analiza profilu glebowego – najważniejsze poziomy glebowe - pogadanka heurystyczna – najważniejsze cechy głównych typów gleb występujących w Polsce - praca z mapą – rozmieszczenie głównych typów gleb występujących w Polsce - praca z tekstem z podręcznika – przydatność rolnicza najważniejszych typów gleb występujących w Polsce - praca z mapą stref roślinnych – główne strefy roślinne na Ziemi - analiza infografiki – cechy głównych stref roślinnych na świecie - praca z mapą – zależność między klimatem a występowaniem stref roślinnych	- podręczniki, atlasy geograficzne - komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) - zestaw map ściennych - modele profili glebowych - roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> - plansze dydaktyczne - albumy, czasopisma, plakaty, fotografie, przezrocza, filmy przedstawiające różne typy gleb i strefy roślinne
Środowisko przyrodnicze Polski	- analiza mapy ogólnogeograficznej – charakterystyczne cechy położenia fizycznogeograficznego Polski - analiza mapy ogólnogeograficznej – charakterystyczne cechy terytorium oraz granic Polski - analiza mapy ogólnogeograficznej – podział Polski na regiony fizycznogeograficzne - praca z mapą ogólnogeograficzną – cechy ukształtowania powierzchni Polski - praca z tekstem z podręcznika – podział surowców mineralnych - analiza mapy tematycznej – rozmieszczenie głównych zasobów surowców mineralnych Polski na mapie - dyskusja dydaktyczna – znaczenie gospodarcze głównych zasobów surowców mineralnych Polski - praca z mapą ogólnogeograficzną – czynniki wpływające na klimat Polski - analiza map klimatycznych i klimatogramów – cechy klimatu Polski - analiza ilustracji – dominujące masy powietrza występujące w Polsce - analiza map tematycznych i klimatogramów – zróżnicowanie	- podręczniki, atlasy geograficzne - komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) - zestaw map ściennych - roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> - albumy, czasopisma, leksykony, encyklopedie, słowniki, plakaty, fotografie związane ze środowiskiem przyrodniczym Polski - plansze dydaktyczne

	przestrzenne temperatury powietrza, opadów atmosferycznych • praca z tekstem z podręcznika – rodzaje zasobów wód Polski • praca z tekstem z podręcznika – obszary nadwyżek i niedoborów wody w Polsce • mapa mentalna – przyczyny i skutki niedoboru wody w wybranych regionach Polski • analiza map tematycznych – cechy i zróżnicowanie sieci rzecznej w Polsce • praca z tekstem z podręcznika – główne typy genetyczne jezior w Polsce na wybranych przykładach • praca z tekstem z podręcznika – znaczenie gospodarcze sztucznych zbiorników i ich rozmieszczenie na obszarze Polski • praca z tekstem z podręcznika – znaczenie przyrodnicze, społeczne i gospodarcze jezior w Polsce • praca z tekstem z podręcznika – przykłady działań na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego Polski • praca z tekstem z podręcznika – formy ochrony przyrody w Polsce • praca z mapą ogólnogeograficzną – występowanie parków narodowych w Polsce • burza mózgów – formy ochrony przyrody w regionie, w którym mieszka uczeń • mapa mentalna – przykłady działań na rzecz ochrony środowiska	
--	--	--

Część II

Dział programu	Sugerowane procedury osiągnięcia szczegółowych celów kształcenia	Proponowane środki dydaktyczne
Podział polityczny i zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego świata	- praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminów: <i>państwo, terytorium zależne</i> - praca z mapą i danymi statystycznymi – aktualna liczba państw świata - dyskusja dydaktyczna – procesy integracji na świecie i w Europie po 1989 r. (integracja Niemiec) - rozmowa dydaktyczna – przyczyny integracji politycznej i gospodarczej na świecie na przykładzie Unii Europejskiej - analiza SWOT – pozytywne i negatywne skutki integracji politycznej i gospodarczej na świecie (w tym Unii Europejskiej) - praca z tekstem z podręcznika – źródła i skutki konfliktów zbrojnych na świecie - praca z mapą polityczną – miejsca konfliktów zbrojnych w Europie i na Bliskim Wschodzie w XXI wieku - praca z tekstem z podręcznika – przyczyny dysproporcji w rozwoju społeczno-gospodarczym świata - rozmowa dydaktyczna – kryteria podziału państw według PKB na jednego mieszkańca oraz wskaźnika rozwoju społecznego (HDI) - analiza danych statystycznych i map – zróżnicowanie przestrzenne państw świata według PKB, HDI - analiza porównawcza – cechy krajów o różnym poziomie rozwoju gospodarczego - plakat – przyczyny i konsekwencje narastania dysproporcji między krajami słabo i wysoko rozwiniętymi gospodarczo	- podręczniki, atlasy geograficzne - komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) - zestaw map ściennych - roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> - czasopisma, słownik geograficzny
Przemiany struktur demograficznych i społecznych oraz procesy osadnicze	- praca z tekstem z podręcznika – cechy rozmieszczenia ludności na świecie - dyskusja dydaktyczna – przyrodnicze, społeczno-gospodarcze i polityczne czynniki rozmieszczenia ludności na świecie - praca z mapą gęstości zaludnienia – prawidłowości w rozmieszczeniu ludności świata	- podręczniki, atlasy geograficzne - komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) - zestaw map ściennych - roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne,

	• praca z mapą gęstości zaludnienia – gęstość zaludnienia na świecie • rozwiązywanie zadań matematycznych związanych z obliczaniem wskaźnika gęstości zaludnienia • praca z mapą – obszary największej i najmniejszej koncentracji ludności na świecie • plakat – skutki nierównomiernego rozmieszczenia ludności • praca z wykresami i z danymi statystycznymi – analiza liczby ludności i jej zmian • analiza danych statystycznych – najludniejsze państwa świata • dyskusja dydaktyczna na temat przyczyn zmian ludności świata • analiza map – różnicowanie przestrzenne współczynników urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego na świecie • dyskusja dydaktyczna – skutki wysokiego i niskiego współczynnika przyrostu naturalnego na świecie • analiza map – różnicowanie struktury wieku na świecie • analiza piramidy wieku i płci w wybranych krajach świata • praca z tekstem z podręcznika – wpływ struktury wieku i wykształcenia ludności na rozwój gospodarczy wybranych państw • plakat – przyczyny i konsekwencje procesu starzenia się ludności oraz jego zróżnicowania na świecie • praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminów: <i>migracje, imigracje, emigracje, saldo migracji</i> • praca z tekstem z podręcznika – migracje według różnych kryteriów • dyskusja dydaktyczna – przyczyny migracji ludności w różnych państwach • dyskusja dydaktyczna – główne kierunki współczesnych migracji na świecie • dyskusja dydaktyczna – skutki migracji ludności na świecie • analiza mapy – odmiany ludzkie na świecie i ich rozmieszczenie • praca z tekstem z podręcznika – zróżnicowanie narodowościowe ludności świata i Polski • mapa mentalna – przykłady krajów jednolitych oraz zróżnicowanych pod względem narodowościowym	na przykład <i>Świat w liczbach</i> • plansze dydaktyczne
--	--	--

	• praca z tekstem z podręcznika – zróżnicowanie etniczne w wybranych regionach świata • burza mózgów – przykłady dyskryminacji rasowej, ksenofobii oraz nietolerancji społecznej • dyskusja dydaktyczna – przykłady przeciwdziałania dyskryminacji rasowej, ksenofobii oraz nietolerancji społecznej • burza mózgów – elementy sieci osadniczej • praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminów: <i>urbanizacja, wskaźnik urbanizacji</i> • dyskusja dydaktyczna – przyczyny i skutki urbanizacji w wybranych regionach świata • analiza map – wskaźnik urbanizacji i jego zróżnicowanie na świecie i w Polsce	
Uwarunkowania rozwoju gospodarki światowej	• analiza schematu – podział gospodarki na sektory • praca z tekstem z podręcznika – funkcje poszczególnych sektorów gospodarki i ich rolę we współczesnym świecie • dyskusja dydaktyczna – przyczyny i prawidłowości zmiany roli sektorów gospodarki w rozwoju cywilizacyjnym w wybranych krajach świata i Polski • praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminu <i>globalizacja</i> • dyskusja dydaktyczna – czynniki wpływające na rozwój procesów globalizacji • praca z tekstem z podręcznika – przejawy globalizacji w wymiarze politycznym, gospodarczym, społeczno-kulturowym • burza mózgów – wpływ globalizacji na gospodarkę światową • praca z materiałem źródłowym –pozytywne i negatywne skutki procesu globalizacji na przykładzie Polski • praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminów związanych z handlem zagranicznym: <i>eksport, import, bilans handlowy państwa</i> • dyskusja dydaktyczna – uwarunkowania rozwoju handlu międzynarodowego	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> • plansze dydaktyczne • słownik geograficzny

	• praca z danymi statystycznymi – struktura handlu zagranicznego Polski • dyskusja dydaktyczna – miejsce Polski w handlu międzynarodowym • praca z tekstem z podręcznika – uwarunkowania rozwoju gospodarczego Polski • mapa mentalna – główne kierunki rozwoju gospodarczego Polski • praca z tekstem z podręcznika – struktura zatrudnienia w Polsce • praca z tekstem z podręcznika – główne, aktualne problemy rynku pracy w Polsce • dyskusja dydaktyczna – cechy gospodarki opartej na wiedzy • dyskusja dydaktyczna – czynniki wpływające na rozwój gospodarki opartej na wiedzy na przykładzie Polski • dyskusja dydaktyczna – kapitał ludzki i jego znaczenie w rozwoju gospodarczym • burza mózgów – cechy społeczeństwa informacyjnego • plakat – przejawy i skutki kształtowania się społeczeństwa informacyjnego • dyskusja dydaktyczna – wpływ konsumpcjonizmu, pracobolizmu i presji gospodarczej na zdrowie i życie człowieka oraz rodzinę	
Rolnictwo, leśnictwo i rybactwo	• praca z tekstem z podręcznika – przyrodnicze i pozaprzyrodnicze czynniki rozwoju rolnictwa na świecie • dyskusja dydaktyczna – wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozwój rolnictwa na świecie • praca ze schematem – podział i zastosowanie roślin uprawnych • praca z mapą i danymi statystycznymi – rozmieszczenie głównych roślin uprawnych na świecie • praca z mapą – zróżnicowanie przestrzenne produkcji wybranych roślin uprawnych na świecie • dyskusja dydaktyczna – czynniki wpływające na zróżnicowanie gatunkowe chowu zwierząt gospodarskich na świecie • praca z mapą i danymi statystycznymi – rozmieszczenie wybranych zwierząt gospodarskich na podstawie map tematycznych	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> • słownik geograficzny, encyklopedie, czasopisma geograficzne, artykuły prasowe • plansze dydaktyczne • albumy, czasopisma, plakat, fotografie o tematyce rolniczej

	• praca z mapą i danymi statystycznymi – zasoby leśne świata • mapa mentalna – funkcje i sposoby wykorzystania lasów na świecie • praca z mapą tematyczną – przestrzenne zróżnicowanie wskaźnika lesistości na świecie i w Polsce według województw • portfolio – skutki rabunkowej i racjonalnej gospodarki leśnej w wybranych regionach świata • dyskusja dydaktyczna – konieczność racjonalnego gospodarowania zasobami leśnymi na świecie • dyskusja dydaktyczna – zasady zrównoważonej gospodarki leśnej i ochrony przyrody • praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminów: <i>rybactwo, akwakultura</i> • dyskusja dydaktyczna – wykorzystanie zasobów biologicznych wód morskich i wód śródlądowych • plakat – znaczenie akwakultury w gospodarce morskiej na świecie • dyskusja dydaktyczna – możliwości rozwoju wykorzystania zasobów oceanów i mórz • dyskusja dydaktyczna – zagrożenia produktywności mórz i oceanów • plakat – sposoby zapobiegania wyczerpywaniu się zasobów wód morskich i śródlądowych • dyskusja dydaktyczna – związek między wykorzystaniem zasobów biologicznych mórz i wód śródlądowych a potrzebą równowagi w ekosystemach wodnych	
Przemysł i budownictwo	• analiza schematu – przyrodnicze i pozaprzyrodnicze czynniki lokalizacji przemysłu na świecie • dyskusja dydaktyczna – wpływ czynników lokalizacji przemysłu na rozmieszczenie i rozwój wybranych działów przemysłu • metaplan – cechy przemysłu tradycyjnego i przemysłu zaawansowanych technologii • praca z mapą – rozmieszczenie przemysłu tradycyjnego oraz przemysłu zaawansowanych technologii na świecie • analiza SWOT – społeczne i gospodarcze skutki rozwoju	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> • słowniki, encyklopedie, czasopisma geograficzne, artykuły prasowe

	nowoczesnego przemysłu na świecie • praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminów: <i>deindustrializacja, reindustrializacja</i> • mapa mentalna – przebieg i konsekwencje procesów deindustrializacji w wybranych państwach świata • dyskusja dydaktyczna – rola procesów reindustrializacji na świecie z uwzględnieniem Europy i Polski • praca ze schematem – źródła energii na świecie w podziale na odnawialne i nieodnawialne • praca z mapą – główne surowce energetyczne i ich rozmieszczenie na świecie • analiza danych statystycznych – najwięksi producenci surowców energetycznych na świecie • analiza wykresu – bilans energetyczny świata i Polski • analiza danych statystycznych – zmiany w strukturze zużycia energii na świecie w podziale na źródła odnawialne i nieodnawialne • analiza danych statystycznych – struktura produkcji energii w wybranych krajach świata i w Polsce • analiza SWOT – pozytywne i negatywne skutki stosowania odnawialnych i nieodnawialnych źródeł energii • dyskusja dydaktyczna – wpływ struktury przemysłu oraz wykorzystania źródeł energii na środowisko przyrodnicze w wybranych krajach • praca z tekstem z podręcznikiem i danymi statystycznymi – znaczenie budownictwa w gospodarce Polski • plakat – różne style w budownictwa a krajobrazu • dyskusja dydaktyczna – konieczność dostosowanie różnych stylów budownictwa do określonego krajobrazu	• plansze dydaktyczne • albumy, czasopisma, plakaty o tematyce przemysłowej
Usługi	• praca z tekstem z podręcznika – klasyfikacja usług i ich znaczenie w gospodarce • analiza danych statystycznych – zróżnicowanie sektora usługowego w Polsce i w wybranych krajach na świecie	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły)

	• dyskusja dydaktyczna – znaczenie usług w gospodarce państw • burza mózgów – przedstawia podział oraz gospodarcze i społeczne funkcje komunikacji • praca ze źródłami informacji – znaczenie usług komunikacyjnych (transportu i łączności) w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • praca z tekstem z podręcznika – podział transportu • dyskusja dydaktyczna – czynniki warunkujące rozwój sieci transportowej na świecie • praca z tekstem z podręcznika – uwarunkowania rozwoju różnych rodzajów transportu w Polsce • prezentacja multimedialna – charakterystyka poszczególnych rodzajów transportu • dyskusja dydaktyczna – znaczenie poszczególnych rodzajów transportu w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski • analiza SWOT – zalety i wady różnych rodzajów transportu w Polsce • praca z tekstem z podręcznika – podział łączności • plakat – znaczenie łączności w rozwoju społeczno-gospodarczym świata i w życiu codziennym • praca z tekstem z podręcznika – usługi edukacyjne i ich znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • analiza danych statystycznych – różnicowanie usług edukacyjnych na świecie • praca z tekstem z podręcznika – usługi finansowe i ich znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie pojęcia <i>turystyka</i> • burza mózgów – przyczyny szybkiego rozwoju usług turystycznych na świecie • dyskusja dydaktyczna – znaczenie usług turystycznych w rozwoju społeczno-gospodarczym świata • dyskusja dydaktyczna – przyrodnicze i kulturowe walory turystyczne • analiza fotografii – walory turystyczne wybranych regionów turystycznych świata • praca ze źródłami informacji – główne regiony turystyczne świata	• zestaw map ściennych • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> • słowniki, encyklopedie, czasopisma geograficzne, artykuły prasowe • albumy, czasopisma, plakaty, fotografie dotyczące komunikacji i turystyki • plansze dydaktyczne
--	--	---

	• analiza zebranych informacji, danych statystycznych i map – formułowanie wniosków dotyczących atrakcyjności wybranych regionów turystycznych świata	
--	---	--

Część III

Dział programu	Sugerowane procedury osiągnięcia szczegółowych celów kształcenia	Proponowane środki dydaktyczne
Ludność Polski. Urbanizacja	• burza mózgów – przyczyny zróżnicowania w rozmieszczenia ludności w Polsce • analiza map tematycznych – wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozmieszczenie ludności w Polsce • praca z tekstem z podręcznika – przyrodnicze i społeczno-gospodarcze skutki nierównomiernego rozmieszczenia ludności w Polsce • analiza mapy gęstości zaludnienia – regiony silnie i słabo zaludnione w Polsce • analiza danych statystycznych – zmiany liczby ludności Polski • analiza danych statystycznych – zróżnicowanie przyrostu naturalnego w Polsce • analiza danych statystycznych – struktura ludności Polski według płci i wieku • analiza piramidy wieku i płci – zmiany kształtu piramidy wieku i płci ludności Polski • dyskusja dydaktyczna – przyczyny starzenia się polskiego społeczeństwa • mapa mentalna – społeczno-gospodarcze skutki starzenia się polskiego społeczeństwa • praca z tekstem z podręcznika – przyczyny migracji wewnętrznych w Polsce • plakat – przyczyny migracji zewnętrznych w Polsce • analiza mapy tematycznej – główne kierunki współczesnych emigracji Polaków • analiza danych statystycznych – przyrost rzeczywisty Polski • analiza danych statystycznych – struktura zatrudnienia w Polsce • burza mózgów – przyczyny zmian w strukturze zatrudnienia ludności Polski • portfolio – przyczyny bezrobocia w Polsce	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> • plansze dydaktyczne • albumy, czasopisma, leksykony, encyklopedie, słowniki, plakaty, fotografie dotyczące wielkości i zróżnicowania ludności, dziedzictwa kulturowego i potencjału naukowego Polski, a także rozwoju osadnictwa w naszym kraju

	• analiza mapy tematycznej – zróżnicowanie przestrzenne stopy bezrobocia w Polsce • analiza mapy tematycznej – zróżnicowanie przestrzenne rynku pracy w Polsce • praca z tekstem z podręcznika – uwarunkowania współczesnych procesów urbanizacyjnych w Polsce • analiza mapy tematycznej – przestrzenne zróżnicowanie wskaźnika urbanizacji • plakat – wpływ przemian społeczno-gospodarczych na procesy urbanizacyjne w Polsce	
Gospodarka Polski	• praca z tekstem z podręcznika – przyrodnicze i pozaprzyrodnicze czynniki rozwoju rolnictwa w Polsce • analiza mapy tematycznej – obszary o najkorzystniejszych warunkach dla rozwoju rolnictwa w Polsce • dyskusja dydaktyczna – wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozmieszczenie najważniejszych upraw roślinnych oraz chowu zwierząt gospodarskich w Polsce • dyskusja dydaktyczna – stan polskiego przemysłu przed 1989 r. • praca z tekstem z podręcznika – przyczyny przemian strukturalnych w przemyśle Polski po 1989 r. • dyskusja dydaktyczna – skutki przemian strukturalnych w przemyśle Polski po 1989 r. • dyskusja dydaktyczna – najważniejsze kierunki przemian strukturalnych w przemyśle Polski po 1989 r. • mapa mentalna – cechy przemysłu zaawansowanych technologii w Polsce • analiza mapy tematycznej – rozmieszczenie ośrodków przemysłu zaawansowanych technologii w Polsce • praca z tekstem z podręcznika – uwarunkowania rozwoju i struktura transportu w Polsce • analiza map tematycznych – zróżnicowanie sieci transportowej w Polsce (transport kolejowy, samochodowy, morski, lotniczy)	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> • plansze dydaktyczne • albumy, czasopisma, leksykony, encyklopedie, słowniki, plakaty, fotografie związane z tematyką gospodarczą

	• burza mózgów – przyczyny zmian sieci transportowej w Polsce • plakat – rola transportu w krajowej gospodarce	
Zróżnicowanie społeczno-kulturowe Polski	• praca z tekstem z podręcznika – poziom życia ludności Polski w zakresie stanu środowiska, warunków mieszkaniowych, infrastruktury komunalnej, dostępu do kultury, oświaty i ochrony zdrowia • praca z mapami tematycznymi i danymi statystycznymi - porównanie poziomu życia ludności Polski w wybranych regionach w zakresie stanu środowiska, warunków mieszkaniowych, infrastruktury komunalnej, dostępu do kultury, oświaty i ochrony zdrowia • dyskusja dydaktyczna – przyczyny ubóstwa w Polsce • praca z mapą tematyczną i danymi statystycznymi – regionalne zróżnicowanie ubóstwa w Polsce • praca z tekstem z podręcznika – działania na rzecz ograniczania biedy i wykluczenia społecznego w Polsce • burza mózgów – przykłady działań społecznych mających na celu poprawę jakości życia ludności • praca z tekstem z podręcznika – organizacje społeczne i regionalne zróżnicowanie zaangażowania ludności w ich w działalność	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> • plansze dydaktyczne • albumy, czasopisma, leksykony, encyklopedie, słowniki, plakaty, fotografie związane z potencjałem ludnościowym, kulturowym i naukowym Polski oraz dotyczące osadnictwa
Uwarunkowania przyrodnicze gospodarczej działalności człowieka	• praca z tekstem z podręcznika – wpływ klimatu i ukształtowania powierzchni na strukturę upraw i chów zwierząt na świecie • praca z tekstem z podręcznika – wpływ warunków glebowych i warunków wodnych na strukturę upraw na świecie • praca z tekstem z podręcznika – wpływ środowiska przyrodniczego na rolnictwo w wybranych regionach świata • dyskusja dydaktyczna – zależność między występowaniem surowców mineralnych (ropy naftowej, gazu ziemnego, węgla kamiennego, rud żelaza) a kierunkami rozwoju przemysłu i strukturą towarową handlu zagranicznego na przykładzie wybranych państw • praca z tekstem z podręcznika – przykłady wpływu występowania surowców mineralnych na rozwój gospodarczy wybranych państw świata	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • mapy tematyczne • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, np. <i>Świat w liczbach</i> • plansze dydaktyczne • albumy, czasopisma, leksykony, encyklopedie, słowniki, postery oraz fotografie związane ze środowiskiem przyrodniczym świata

	• mapa mentalna – zasady zrównoważonego rozwoju • poster – przykłady sposobów pokonywania przyrodniczych ograniczeń działalności gospodarczej człowieka i ich zgodność z zasadami zrównoważonego rozwoju	
Człowiek a środowisko geograficzne	• praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminów: <i>środowisko przyrodnicze, środowisko geograficzne, antropopresja</i> • praca z danymi statystycznymi – źródła zanieczyszczeń atmosfery spowodowane działalnością człowieka • praca z tekstem z podręcznika – powstawanie smogu • dyskusja dydaktyczna – przyczyny i skutki występowania smogu w wybranych miejscowościach • portfolio – sposoby zapobiegania powstawaniu smogu • dyskusja dydaktyczna i praca z mapą – źródła zanieczyszczeń hydrosfery spowodowane działalnością człowieka na podstawie mapy tematycznej • dyskusja dydaktyczna i praca z mapą – wielkie inwestycje hydrologiczne (np. Zapora Trzech Przełomów na Jangcy, Wysoka Tama na Nilu, zapora na rzece Omo zasilającej Jezioro Turkana) i ich wpływ na środowisko geograficzne • dyskusja dydaktyczna – korzyści oraz negatywny wpływ wielkich inwestycji hydrologicznych na środowisko geograficzne • mapa mentalna – prezentuje inne przykłady wpływu działalności człowieka na hydrosferę (np. awarie tankowców, produkcja ścieków przemysłowych i komunalnych) • dyskusja dydaktyczna – wpływ działalności rolniczej na środowisko przyrodnicze • portfolio – wpływ monokultury rolnej na środowisko przyrodnicze na przykładzie Polski i wybranych krajów świata • dyskusja dydaktyczna – wpływ chemizacji i mechanizacji na środowisko przyrodnicze na przykładzie Polski i wybranych krajów świata • dyskusja dydaktyczna – wpływ melioracji na środowisko przyrodnicze	• podręczniki, atlasy geograficzne • komputer z programami edukacyjnymi i dostępem do internetu oraz rzutnik multimedialny (w miarę możliwości szkoły) • zestaw map ściennych • roczniki statystyczne lub inne opracowania statystyczne, na przykład <i>Świat w liczbach</i> • słowniki, encyklopedie, czasopisma geograficzne, artykuły prasowe • plansze dydaktyczne

	na przykładzie Polski i wybranych krajów świata • dyskusja dydaktyczna – wpływ nadmiernego wypasu zwierząt na środowisko na przykładzie Polski i wybranych krajów świata • dyskusja dydaktyczna – wpływ działalności górniczej na środowisko przyrodnicze • dyskusja dydaktyczna – wpływ kopalni głębinowych i odkrywkowych na środowisko przyrodnicze w Polsce i innych krajach świata • plakat – rekultywacja terenów pogórnich • praca ze słownikiem geograficznym – wyjaśnienie terminu <i>krajobraz kulturowy</i> • dyskusja dydaktyczna – cechy krajobrazu kulturowego miast i terenów wiejskich • dyskusja dydaktyczna – rola planowania przestrzennego w kształtowaniu i ochronie krajobrazu kulturowego • plakat – zagrożenia krajobrazu kulturowego na świecie i w Polsce • plakat – przykłady działań służących ochronie krajobrazów kulturowych Polski • burza mózgów – konflikty interesów w relacjach człowiek – środowisko na wybranych obszarach oraz przykłady ich rozwiązań • praca z tekstem z podręcznika oraz z materiałem źródłowym – przykłady racjonalnego gospodarowania zasobami środowiska przyrodniczego • dyskusja dydaktyczna – przykłady proekologicznych rozwiązań w działalności rolniczej, przemysłowej oraz usługowej	
--	--	--

V. Kontrola, ocena i pomiar osiągnięć ucznia

Sprawdzanie osiągnięć szkolnych ucznia to weryfikacja jakości procesu dydaktycznego. Ma ona dostarczyć nauczycielowi i uczniowi informacji o tym, w jakim stopniu zostały osiągnięte cele kształcenia. Ocena to kontrola jakościowa stopnia opanowania przez ucznia wiadomości i umiejętności. Musi się ona opierać na czytelnym dla ucznia zakresie wymagań. Gdy uczeń zna zakres wymagań, rozumie kryteria oraz wie, że są konsekwentnie stosowane, będzie współdziałał w procesie dydaktycznym. Obowiązkiem nauczyciela jest stworzenie uczniowi, niezależnie od poziomu jego rozwoju, takich warunków, aby mógł odnosić sukcesy na miarę swoich możliwości.

Ocenianie jest umiejętnością złożoną i trudną. Jej złożoność polega na tym, że nauczyciel powinien znać dobrze cele oceniania oraz zdawać sobie sprawę z zależności zachodzącej między procesem oceniania a indywidualnymi cechami psychicznymi ocenianych. Oceniając ucznia, nauczyciel powinien brać pod uwagę nie tylko wyniki jego pracy, lecz także wkład pracy oraz możliwości uczenia się, staranność, postawę wobec przedmiotu, zainteresowanie nim oraz stosunek do obowiązków szkolnych. Ocenianie osiągnięć edukacyjnych ucznia w świetle *Ustawy o systemie oświaty* polega na rozpoznaniu przez nauczyciela poziomu i postępów w opanowaniu przez ucznia wiadomości i umiejętności w stosunku do wymagań edukacyjnych wynikających z podstawy programowej, a także realizowanych w szkole programów nauczania. Ocenianie to zatem ustalanie i komunikowanie oceny szkolnej. Te dwa procesy są równorzędne pod względem ważności.

Zgodnie z *Ustawą o systemie oświaty* najważniejszymi celami nowoczesnego oceniania są:

- informowanie ucznia o poziomie jego osiągnięć edukacyjnych oraz o postępach w tym zakresie,
- udzielanie uczniowi pomocy w nauce poprzez przekazanie informacji o tym, co zrobił dobrze i jak powinien się dalej uczyć,
- udzielanie wskazówek do samodzielnego planowania własnego rozwoju,
- motywowanie ucznia do dalszych postępów w nauce i do doskonalenia zachowania,
- dostarczanie rodzicom i nauczycielom informacji o postępach i trudnościach w nauce i zachowaniu oraz o szczególnych uzdolnieniach ucznia,
- umożliwienie nauczycielom doskonalenia organizacji i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej.

W sprawdzaniu osiągnięć uczniów nauczyciel powinien stosować różnorodne metody, powinien oceniać wypowiedzi ustne, prace pisemne i ćwiczenia praktyczne.

Ustne sprawdzanie wiadomości i umiejętności opiera się na rozmowie nauczyciela z uczniem, odpytywaniu, referowaniu wybranego zagadnienia, swobodnej wypowiedzi ucznia lub jego aktywności. Nauczyciel formułuje pytania i polecenia, a uczeń daje odpowiedzi. Odpowiedź ustna, szczególnie wyrywkowa kontrola realizacji celów sformułowanych w procesie dydaktycznym, jest fragmentaryczna i nie pozwala stwierdzić, czy wszyscy uczniowie danej klasy osiągnęli te cele. Pytania, na które odpowiadają, odnoszą się jedynie do określonych fragmentów omawianego na lekcji materiału. Ocena wypowiedzi ustnych obejmuje ocenę opanowania treści nauczania realizowanych na kilku ostatnich lekcjach.

Wyróżnia się dwie grupy rodzajowe pytań: pytania proste, wymagające od ucznia pamięciowej reprodukcji zapamiętywanego materiału, i pytania problemowe, wymagające

refleksji intelektualnej oraz złożonych operacji myślowych i praktycznych. Tutaj nauczyciel żąda od ucznia odpowiedzi rozwiniętych i uargumentowanych, to znaczy takich, w których oprócz faktów uczeń podaje ich właściwą naukową interpretację.

Ocena **prac pisemnych** obejmuje: pisemne sprawdziany proponowane po realizacji każdego działu, kartkówki z jednej lub z kilku ostatnich lekcji, pisemne prace domowe, wykonywanie ćwiczeń i kart pracy, referaty lub portfolio, samodzielne prace z tekstem źródłowym. Podstawą rzetelnej kontroli wiadomości i umiejętności jest praca wykonana przez uczniów w klasie – praca pisemna, często zapowiadana wcześniej. Daje ona nauczycielowi stosunkowo największą pewność co do tego, że uczeń wykonał ją samodzielnie. Kontrola pisemna powinna odbywać się za pomocą testów osiągnięć szkolnych, w których należy stosować różnego rodzaju zadania:

- otwarte, które wymagają samodzielnego sformułowania odpowiedzi (np. zadania z luką, zadania krótkiej odpowiedzi),
- zamknięte, które wymagają dokonania wyboru spośród podanych gotowych odpowiedzi (np. zadania wielokrotnego wyboru, zadania na dobieranie, zadania typu prawda/fałsz).

Wartość testu wynika z jego trafności. Test nie jest trafny, gdy mierzy tylko wiadomości, a pomija inne kryteria, gdy eksponuje nadmiernie jakiś dział programu kosztem innych działów lub gdy mierzy inteligencję czy pamięć, a nie opanowanie wiadomości i umiejętności. Pisemne sprawdziany powinny zawierać zadania należące przynajmniej do dwóch poziomów wymagań (podstawowego – P, i ponadpodstawowego – PP), które sprawdzają zarówno wiedzę, jak i umiejętności uczniów sklasyfikowane zgodnie z taksonomią celów ABC (wg B. Niemierko, *Między oceną szkolną a dydaktyką. Bliżej dydaktyki*, Warszawa 1997). Zadania z poziomu podstawowego powinny sprawdzać wiadomości i umiejętności, które są łatwe, przystępne, użyteczne, niezbędne w dalszej nauce. Zadania z poziomu ponadpodstawowego powinny sprawdzać wiadomości i umiejętności trudniejsze, często teoretyczne, poszerzające horyzonty intelektualne uczniów. Po przeprowadzeniu testu należy dokonać statystycznej analizy zadań testowych, sprawdzić, czy nie są one zbyt łatwe lub zbyt trudne dla młodzieży.

Ważna jest ocena pisemnych prac domowych, gdyż motywuje to ucznia do systematycznej pracy. Pozwala ona nauczycielowi stwierdzić, czy jego sposób zadawania pracy domowej jest właściwy, czy uczniowie są odpowiednio przygotowani do wykonywania tej pracy i jakie posiadają umiejętności.

Sposoby oceniania są uzależnione od form i metod kontroli oraz od miejsca w procesie nauczania, kiedy pojawia się kontrola i ocena. Ze względu na miejsce pojawienia się oceny w procesie nauczania Eustachy Berezowski i Józef Pólturzycki wyróżniają trzy sposoby oceniania:

1. ocena z kontroli wstępnej (diagnostyczna),
2. ocena z kontroli bieżącej (formatywna),
3. ocena z kontroli końcowej (ocena sumatywna).

Kontrolę diagnostyczną według Benjamina Blooma stosuje się w celu poznania zdolności jednostki, potrzebnych do pewnego typu uczenia się.

Kontrolę formatywną stosuje się w trakcie procesu nauczania. Wskazuje ona uczniowi etapy, które już przebył w procesie uczenia się, oraz trudności, które napotkał. Nauczycielowi z kolei dostarcza informacji o przebiegu organizowanego procesu nauczania oraz o występujących tu trudnościach.

Kontrola sumatywna występuje przede wszystkim podczas oceniania końcowego i podczas egzaminów. Jej celem jest dokonanie bilansu, na przykład wystawienie stopnia każdemu uczniowi.

Proces oceniania w szkole opiera się na wewnątrzszkolnym systemie oceniania, który określa dla wszystkich uczniów danej szkoły jednolite wymagania edukacyjne i jednolite zasady oceniania. Pełni on ważne funkcje: wspierającą, diagnostyczną, afirmacyjną, kształtującą, informacyjną, motywacyjną. Zadaniem nauczyciela jest realizowanie tych funkcji w praktyce szkolnej.

Funkcja wspierająca oceniania wymaga od nauczyciela:

- oceniania osiągnięć ucznia, a nie braków w wiedzy czy umiejętnościach,
- pozostawienie uczniowi swobody w samokształceniu,
- indywidualizacji potrzeb edukacyjnych ucznia,
- uwzględniania osobistych zainteresowań ucznia,
- określania jednolitych zasad i kryteriów oceniania.

Funkcja diagnostyczna oceniania wymaga od nauczyciela:

- stwarzania sytuacji, dzięki którym można otrzymać różnorodne informacje dotyczące osiągnięć ucznia,
- określania aktualnego poziomu osiągnięć i postępów ucznia w nauce w celu wskazywania jego mocnych i słabych stron,
- pomocy w formułowaniu indywidualnego planu rozwoju ucznia.

Funkcja afirmacyjna polega na tym, że nauczyciel doceniający osiągnięcia ucznia stwarza mu tym samym okazję do wzmocnienia poczucia własnej wartości.

Funkcja kształtująca wymaga od nauczyciela:

- doskonalenia metod pracy, samokształcenia,
- weryfikowania programów nauczania, podręczników szkolnych, pomocy dydaktycznych.

Funkcja informacyjna wymaga od nauczyciela bieżącego informowania uczniów o osiągnięciach i postępach w nauce. Polega na tym, że nauczyciel dostarcza uczniowi informacji zwrotnych umożliwiających mu dokonanie samooceny własnych kompetencji i samokontroli własnego działania.

Funkcja motywacyjna polega na tym, że nauczyciel ocenający dotychczasowe osiągnięcia ucznia mobilizuje go do dalszych wysiłków i te wysiłki ukierunkowuje.

Systematycznie prowadzona ocena osiągnięć ucznia pozwala na sprawdzenie, w jakim stopniu uczeń opanował materiał nauczania w zakresie wiadomości i umiejętności określonych programem nauczania, a wynikających z podstawy programowej. Umożliwia także wczesne wykrycie braków i luk w wiadomościach i umiejętnościach ucznia, co z kolei pozwala na szybkie ich uzupełnienie. Dzięki bieżącej kontroli nauczyciel ma również możliwość poznania szczególnych uzdolnień i predyspozycji ucznia. Ocena osiągnięć ucznia odbywająca się na koniec etapu edukacyjnego ma na celu stworzenie obiektywnego obrazu wiedzy i umiejętności ucznia, na podstawie którego nauczyciele i rodzice mogą uzyskać informację o jego postępach i niepowodzeniach.

VI. Propozycja przydziału liczby godzin przeznaczonych na realizację poszczególnych działów programu

Podczas planowania realizacji treści kształcenia z geografii w zakresie podstawowym należy uwzględnić wiele czynników, między innymi specyfikę szkoły, potrzeby uczniów i liczbę przydzielonych godzin wynikającą z ramowego planu nauczania. Poniżej przedstawiono propozycję przydziału liczby godzin na realizację poszczególnych części i działów programu, którą można modyfikować w zależności od potrzeb.

Ramowy plan nauczania określa na realizację geografii w branżowej szkole I stopnia na 3 godziny, to jest 1 godzinę w klasie I, 1 godzinę w klasie II i 1 godzinę w klasie III.

Liczba godzin przeznaczanych na realizację poszczególnych działów kształcenia może być dostosowywana do istniejących warunków, określonych czynnikami organizacyjnymi (wielkość klasy, dostęp do specjalistycznych pracowni), percepcją oraz predyspozycjami psychofizycznymi danej grupy uczniów.

Klasa pierwsza. Działy I–VII, łącznie 26 godzin

Nr	Dział programu	Sugerowana liczba godzin na realizację
I.	Obraz Ziemi	2
II.	Ziemia we Wszechświecie	3
III.	Atmosfera	4
IV.	Hydrosfera	4
V.	Litosfera	5
VI.	Pedosfera i biosfera	2
VII.	Środowisko przyrodnicze Polski	6
Razem		26

Klasa druga. Działy I–VI, łącznie 26 godzin

Nr	Dział programu	Sugerowana liczba godzin na realizację
I.	Podział polityczny i zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego świata	4
II.	Przemiany struktur demograficznych i społecznych oraz procesy osadnicze	7
III.	Uwarunkowania rozwoju gospodarki światowej	3
IV.	Rolnictwo, leśnictwo i rybactwo	4
V.	Przemysł i budownictwo	4
VI.	Usługi	4
Razem		26

Klasa trzecia. Działy I–IV, łącznie 26 godzin

Nr	Dział programu	Sugerowana liczba godzin na realizację
I.	Społeczeństwo i gospodarka Polski	10
II.	Zróżnicowanie społeczno-kulturowe Polski	6
III.	Uwarunkowania przyrodnicze gospodarczej działalności człowieka	4
IV.	Człowiek a środowisko geograficzne	6
Razem		26

VII. Proponowana literatura dla nauczycieli

- Allen P.A., *Procesy kształtujące powierzchnię Ziemi*, PWN, Warszawa 2000.
- Angiel J., *Lekcja w terenie: skuteczna forma kształcenia geograficznego*, „Geografia w Szkole” 2007, nr 4.
- Bajkiewicz-Grabowska E., Mikulski Z., *Hydrologia ogólna*, PWN, Warszawa 2007.
- Bauman Z., *Globalizacja*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2000.
- Bednarek J., *Podstawy kształcenia multimedialnego* [w:] M. Taraś, *Technologia informacyjna w procesie dydaktycznym*, MIKON, Warszawa 2005.
- Bednarek R., Prisinkiewicz Z., *Geografia gleb*, PWN, Warszawa 1997.
- Berezowski E., Półturzycki J., *Kontrola i ocena w procesie kształcenia dorosłych*, WSiP, Warszawa 1975.
- Bereźnicki F., *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Kraków 2001.
- Black P. i in., *Jak oceniać, aby uczyć*, CEO, Warszawa 2006.
- Bobko K., *E-nauczanie – moda czy konieczność*, „Geografia w Szkole” 2011, nr 5.
- Brudnik E., Moszyńska A., Owczarska B., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2010.
- Czerny M., *Globalizacja a rozwój. Wybrane zagadnienia geografii społeczno-gospodarczej świata*, PWN, Warszawa 2005.
- Domański R., *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*, PWN, Warszawa 2006.
- Dziurzyńska-Pyrz B., Karabik M., Łubocka J., Sroka W., Tarka R., *Specyfikacja metod prowadzenia zajęć do programu „Trzy żywioły” – innowacyjny, interdyscyplinarny program ekologiczny realizowany metodą projektu edukacyjnego*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2011.
- Edukacja: jest w niej ukryty skarb*, raport dla UNESCO, red. J. Delors, przeł. W. Rabczuk, SOP, Warszawa 1998.
- Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, red. I. Wojnar, J. Kubin, Komitet Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN, ELIPSA, Warszawa 1996.
- Falkowski J., Kostrowicki J., *Geografia rolnictwa świata*, PWN, Warszawa 2005.
- Fierla I. (red.), *Geografia gospodarcza świata*, PWE, Warszawa 2005.
- Fierla I. (red.), *Geografia ekonomiczna Unii Europejskiej*, PWE, Warszawa 2006.
- Figa M., *Antarktyda i Arktyka – lodowe pustynie*, „Geografia w Szkole” 2015, nr 6.
- Figa M., *Zmiany w przemyśle w Polsce*, „Geografia w Szkole” 2016, nr 1.

Gwiazda A., *Globalizacja i regionalizacja gospodarki światowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.

Goźlińska E., *Nie lekcje, lecz zajęcia edukacyjne*, WSiP, Warszawa 2004.

Jędrzejczyk D., *Podstawy geografii ludności*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2001.

Jóźwiak M., Kowalski Z., Nawierska R., *Nauczać metodą projektów*, „Nowe w Szkole” 2002, nr 7/8.

Klimaszewski M., *Geomorfologia*, PWN, Warszawa 1978.

Kleczkowska A., 2001: *Stosowanie w praktyce szkolnej aktywnych metod nauczania*, http://www.eduforum.pl/modules.php?name=Publikacje&d_op=getit&lid=579.

Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa 1998.

Kornaś J., Medwecka-Kornaś A., *Geografia roślin*, PWN, Warszawa 2002.

Kowalczyk A., *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa 2000.

Makowski J., *Geografia fizyczna świata*, PWN, Warszawa 2006.

Makowski J. (red.), *Geografia regionalna świata*, PWN, Warszawa 2006.

Maliszewska A., *Metoda projektu*, „Wszystko dla Szkoły” 1998, nr 3.

Martyn D., *Klimaty kuli ziemskiej*, PWN, Warszawa 2000.

Mietelski J., *Astronomia w geografii*, PWN, Warszawa 2005.

Migoń P., *Geomorfologia*, PWN, Warszawa 2006.

Mijkowska K., *Nauka mapy politycznej: wykorzystaj multimedialne gry dydaktyczne*, „Geografia w Szkole” 2012, nr 1.

Mikinia A., Zajac B., *Metoda projektów w gimnazjum: poradnik dla nauczycieli i dyrektorów gimnazjum*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2010.

Mizerski W., *Geologia dynamiczna dla geografów*, PWN, Warszawa 2004.

Mizerski W., *Geologia historyczna dla geografów*, PWN, Warszawa 2004.

Mizerski W., *Geologia Polski dla geografów*, PWN, Warszawa 2005.

Nalaskowski S., *Metody nauczania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002.

Nęcka E., Orzechowski J., Szymura B., *Psychologia poznawcza*, PWN, Warszawa 1996.

Niemierko B., *Kształcenie szkolne. Podręcznik skutecznej dydaktyki*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

Niemierko B., *Ocenianie szkolne bez tajemnic*, WSiP, Warszawa 2002.

Niemierko B., *Pomiar wyników kształcenia*, WSiP, Warszawa 2000.

Nowacki T., *Aktywizujące metody w kształceniu*, „Pracownia Doskonalenia Nauczycieli Przedmiotów Zawodowych”, z. 34, Wydawnictwo CODN, Warszawa 1994.

Nowak M. (red.), *Kształtowanie kompetencji metodycznych nauczyciela geografii. Scenariusze ćwiczeń z dydaktyki geografii*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1995.

Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1998.

Otok S., *Geografia polityczna*, PWN, Warszawa 2006.

Petlak E., *Rola nauczyciela we współczesnej szkole*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2008.

Petty G., *Nowoczesne nauczanie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2010.

Piskorz S. (red.), *Zarys dydaktyki geografii*, PWN, Warszawa 1997.

Półturzycki J., *Dydaktyka dla nauczycieli*, Wydawnictwo Novum, Płock 2002.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. z 2018 r. poz. 467.

Rau K., Ziętkiewicz E.: *Jak aktywizować uczniów. „Burza mózgów” i inne techniki w edukacji*. Oficyna Wydawnicza G&P, Poznań 2000.

- Richling A. (red.), *Geograficzne badania środowiska przyrodniczego*, PWN, Warszawa 2006.
- Richling A., Ostaszewska K. (red.), *Geografia fizyczna Polski*, PWN, Warszawa 2006.
- Sowiński J.P., *Jak ciekawie motywować do uczenia się geografii*, „Geografia w Szkole” 2011, nr 2.
- Spitzer M., *Jak uczy się mózg*, PWN, Warszawa 2007.
- Stróżyński K., Giermakowski M., *Jak oceniać*, Wydawnictwo Nauczycielskie, Jelenia Góra 1999.
- Stróżyński K., *Ocenianie szkolne dzisiaj*, WSpWN, Warszawa 2003.
- Szponar A., *Fizjografia urbanistyczna*, PWN, Warszawa 2003.
- Szymańska D., *Urbanizacja na świecie*, PWN, Warszawa 2007.
- Szymańska M., *O metodzie projektów*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2000.
- Śleszyński P., *Rozwój miast w Polsce*, „Geografia w Szkole” 2011, nr 2.
- Węclawowicz G., *Geografia społeczna miast. Zróżnicowania społeczno-przestrzenne*, PWN, Warszawa 2007.
- Węclawowicz G., *Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej Polski. Studium z geografii społeczno-gospodarczej*, PWN, Warszawa 2002.
- Wojciechowska K., Kowalik E., *Szkolny system oceniania oparty na pomiarze dydaktycznym*, Podkowa Bis, Gdańsk 2000.
- Woś A., *Meteorologia dla geografów*, PWN, Warszawa 2000.

Załącznik 1. Wyciąg z Podstawy programowej z geografii dla branżowej szkoły I stopnia (2024)

GEOGRAFIA

Cele kształcenia – wymagania ogólne

- I. Wiedza geograficzna.
 1. Poznawanie terminologii geograficznej.
 2. Zaznajomienie z różnorodnymi źródłami i metodami pozyskiwania informacji geograficznej.
 3. Poznanie zróżnicowania środowiska geograficznego, głównych zjawisk i procesów geograficznych oraz ich uwarunkowań i konsekwencji.
 4. Poznanie podstawowych relacji między elementami przestrzeni geograficznej (przyrodniczej, społeczno-gospodarczej i kulturowej) w skali lokalnej, regionalnej, krajowej i globalnej.
 5. Rozumienie prawidłowości w zakresie funkcjonowania środowiska geograficznego oraz wzajemnych zależności w systemie człowiek – przyroda.
 6. Rozumienie zasad racjonalnego gospodarowania zasobami przyrody i zachowania dziedzictwa kulturowego.
 7. Integrowanie wiedzy przyrodniczej, społecznej, ekonomicznej i humanistycznej.
- II. Umiejętności i stosowanie wiedzy w praktyce.
 1. Korzystanie z planów, map fizycznogeograficznych i społeczno-gospodarczych, fotografii, zdjęć lotniczych i satelitarnych, rysunków, wykresów, diagramów, danych statystycznych, tekstów źródłowych, technologii informacyjno-komunikacyjnych w celu zdobywania, przetwarzania i prezentowania informacji geograficznych.
 2. Interpretowanie treści różnych map

3. Identyfikowanie relacji między poszczególnymi elementami środowiska geograficznego (przyrodniczego, społeczno-gospodarczego i kulturowego).
4. Ocenianie zjawisk i procesów politycznych, społeczno-kulturowych oraz gospodarczych zachodzących w Polsce i w różnych regionach świata.
5. Dostrzeganie problemów w środowisku geograficznym i proponowanie ich rozwiązań.
6. Prognozowanie przemian zachodzących w środowisku przyrodniczym i społeczno-gospodarczym.
7. Wykorzystywanie zdobytej wiedzy i umiejętności geograficznych w życiu codziennym i zawodowym zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

III. Kształtowanie postaw.

1. Rozwijanie zainteresowań geograficznych, budzenie ciekawości świata.
2. Podejmowanie refleksji nad pięknem i harmonią świata przyrody, krajobrazów przyrodniczych i kulturowych oraz osiągnięciami cywilizacyjnymi ludzkości.
3. Rozumienie potrzeby racjonalnego gospodarowania w środowisku geograficznym zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju oraz konieczności rekultywacji i rewitalizacji obszarów zdegradowanych.
4. Przyjmowanie postawy patriotycznej, wspólnotowej i obywatelskiej.
5. Kształtowanie więzi emocjonalnych z najbliższym otoczeniem, regionem oraz krajem ojczystym.
6. Rozwijanie poczucia odpowiedzialności za stan środowiska geograficznego, kształtowanie ładu przestrzennego oraz przyszły rozwój społeczno-kulturowy i gospodarczy własnego regionu, Polski i świata.
7. Przełamywanie stereotypów i kształtowanie postaw solidarności, szacunku i empatii wobec Polaków oraz przedstawicieli innych narodów i społeczności.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

- I. Źródła informacji geograficznych oraz metody prezentacji danych przestrzennych: obserwacje, pomiary, mapy, fotografie, zdjęcia satelitarne, dane liczbowe oraz graficzna i kartograficzna ich prezentacja. Uczeń:
 1. przedstawia możliwości wykorzystywania różnych źródeł informacji geograficznej i ocenia ich przydatność;
 2. czyta i interpretuje treści różnych map;
 3. interpretuje dane liczbowe przedstawione w postaci tabel i wykresów.
- II. Ziemia we Wszechświecie: Ziemia jako planeta, następstwa ruchów Ziemi, ciała niebieskie, Układ Słoneczny. Uczeń:
 1. charakteryzuje Ziemię jako planetę Układu Słonecznego;
 2. podaje cechy ruchów Ziemi i charakteryzuje ich następstwa;
 3. na podstawie zdjęć i innych materiałów źródłowych przedstawia i porównuje ciała niebieskie tworzące Układ Słoneczny.
- III. Atmosfera: czynniki klimatotwórcze, ogólna cyrkulacja atmosferyczna, rozkład temperatury powietrza i opadów atmosferycznych, strefy klimatyczne i typy klimatów. Uczeń:
 1. przedstawia czynniki klimatotwórcze decydujące o zróżnicowaniu klimatu na Ziemi;
 2. omawia mechanizm cyrkulacji atmosferycznej;

3. wyjaśnia nierównomierny rozkład temperatury powietrza i opadów atmosferycznych na Ziemi;
 4. wykazuje zróżnicowanie stref klimatycznych i typów klimatów na Ziemi na podstawie map.
- IV. Hydrosfera: zasoby wód na Ziemi, prądy morskie, sieć rzeczna, lodowce. Uczeń:
1. wyjaśnia zróżnicowanie rodzajów i wielkości zasobów wód na Ziemi;
 2. omawia układ powierzchniowych prądów morskich oraz przedstawia ich wpływ na życie i gospodarkę człowieka;
 3. wyjaśnia zróżnicowanie sieci rzecznej na Ziemi;
 4. podaje przykłady miejsc występowania lodowców na świecie i ocenia wpływ współczesnych zmian klimatycznych na ich zasięg.
- V. Litosfera: związek budowy wnętrza Ziemi z tektoniką płyt litosfery, procesy wewnętrzne i zewnętrzne kształtujące powierzchnię Ziemi i ich skutki, skały. Uczeń:
1. wyjaśnia związek budowy wnętrza Ziemi z ruchem płyt litosfery;
 2. wyjaśnia przebieg głównych procesów wewnętrznych prowadzących do urozmaicenia powierzchni Ziemi (ruchy górotwórcze, wulkanizm, trzęsienia ziemi);
 3. charakteryzuje główne procesy zewnętrzne modelujące powierzchnię Ziemi (erozja, transport, akumulacja) oraz skutki rzeźbotwórczej działalności rzek, wiatru, lodowców górskich, lądolodu i mórz oraz wietrzenia;
 4. rozpoznaje wybrane rodzaje skał oraz przedstawia przykłady ich gospodarczego zastosowania.
- VI. Pedosfera i biosfera: typy gleb, strefowość roślinna. Uczeń:
1. wyróżnia cechy głównych typów gleb w Polsce oraz ocenia ich przydatność rolniczą;
 2. wyjaśnia zależności między klimatem a występowaniem formacji roślinnych w układzie strefowym na Ziemi.
- VII. Regionalne zróżnicowanie środowiska przyrodniczego Polski: podział na regiony fizycznogeograficzne, zasoby surowcowe, warunki klimatyczne, sieć wodna, formy ochrony przyrody. Uczeń:
1. wskazuje na mapie główne regiony fizycznogeograficzne Polski;
 2. wskazuje na mapie rozmieszczenie głównych zasobów surowców mineralnych Polski oraz określa ich znaczenie gospodarcze;
 3. charakteryzuje klimat Polski na podstawie map elementów klimatu i danych klimatycznych;
 4. charakteryzuje sieć wodną Polski;
 5. wyjaśnia przyczyny i skutki niedoboru wody w wybranych regionach Polski;
 6. uzasadnia konieczność działań na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce oraz przedstawia różne formy ochrony przyrody w Polsce.
- VIII. Podział polityczny i zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego świata: mapa podziału politycznego, procesy integracyjne na świecie, konflikty zbrojne, podstawowe wskaźniki rozwoju. Uczeń:
1. posługuje się mapą podziału politycznego świata do analizy procesów społeczno-ekonomicznych;

2. przedstawia skutki procesów integracji politycznej i gospodarczej na świecie, ze szczególnym uwzględnieniem Unii Europejskiej;
 3. wskazuje na mapie miejsca ważniejszych konfliktów zbrojnych w Europie i na Bliskim Wschodzie w XXI wieku;
 4. analizuje zróżnicowanie przestrzenne państw świata według wskaźników rozwoju – PKB na jednego mieszkańca, wskaźnika rozwoju społecznego (HDI).
- IX. Przemiany struktur demograficznych i społecznych oraz procesy osadnicze: rozmieszczenie i liczba ludności, przemiany demograficzne, migracje, zróżnicowanie narodowościowe i etniczne, procesy urbanizacji. Uczeń:
1. obszary koncentracji ludności i małej gęstości zaludnienia oraz określa czynniki i prawidłowości w zakresie rozmieszczenia ludności świata;
 2. analizuje i wyjaśnia zmiany liczby ludności świata oraz przestrzenne zróżnicowanie wielkości wskaźników: urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego;
 3. wykazuje znaczenie struktury wieku i wykształcenia ludności w rozwoju gospodarczym państw;
 4. omawia przyczyny procesu starzenia się ludności oraz zróżnicowanie tego procesu na świecie;
 5. charakteryzuje główne kierunki, przyczyny i konsekwencje migracji ludności na świecie;
 6. charakteryzuje strukturę narodowościową ludności świata i Polski, zróżnicowanie etniczne w wybranych regionach świata oraz uzasadnia potrzebę przeciwdziałania dyskryminacji rasowej, ksenofobii i pokrewnym formom nietolerancji na świecie;
 7. określa główne przyczyny i skutki urbanizacji oraz analizuje zróżnicowanie wskaźnika urbanizacji na świecie i w Polsce.
- X. Uwarunkowania rozwoju gospodarki światowej: rola poszczególnych sektorów gospodarki w rozwoju cywilizacyjnym, procesy globalizacji, gospodarka oparta na wiedzy, społeczeństwo informacyjne. Uczeń:
1. wyjaśnia przyczyny zmiany roli sektorów gospodarki (rolnictwa, przemysłu i usług) w rozwoju cywilizacyjnym dla wybranych krajów świata, w tym Polski;
 2. charakteryzuje przejawy procesów globalizacji w aspekcie gospodarczym, społecznym i politycznym, dyskutuje na temat skutków tego procesu dla Polski i podaje ich przykłady na podstawie własnych obserwacji;
 3. wnioskuje na podstawie dostarczonych informacji o kierunkach rozwoju gospodarczego Polski;
 4. dyskutuje na temat problemów rynku pracy w Polsce;
 5. charakteryzuje główne cechy gospodarki opartej na wiedzy oraz społeczeństwa informacyjnego;
 6. uzasadnia znaczenie kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarczym;
 7. poddaje refleksji problem wpływu konsumpcjonizmu, pracoholizmu i presji gospodarczej związanej z maksymalizacją zysków na zdrowie i życie człowieka oraz jego więzi rodzinne.
- XI. Rolnictwo, leśnictwo i rybactwo: czynniki rozwoju rolnictwa, obszary upraw i chów zwierząt, leśnictwo, rybactwo (morskie i śródlądowe, akwakultura). Uczeń:

1. wyjaśnia wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozwój rolnictwa na świecie;
 2. wyjaśnia na podstawie map zasięg geograficzny głównych upraw i chowu zwierząt na świecie;
 3. wyjaśnia zróżnicowanie przestrzenne wskaźnika lesistości na świecie i w Polsce oraz uzasadnia konieczność racjonalnego gospodarowania zasobami leśnymi;
 4. dyskutuje na temat możliwości wykorzystania zasobów biologicznych morza i wód śródlądowych, rozwoju akwakultury w kontekście zachowania równowagi ekosystemów wodnych.
- XII. Przemysł i budownictwo: czynniki lokalizacji przemysłu, przemysł tradycyjny i zaawansowanych technologii, dezindustrializacja i reindustrializacja, struktura produkcji energii, rola budownictwa w gospodarce. Uczeń:
1. wyjaśnia wpływ czynników lokalizacji przemysłu na rozmieszczenie i rozwój wybranych jego działów;
 2. porównuje cechy przemysłu tradycyjnego i przemysłu zaawansowanych technologii oraz analizuje gospodarcze i społeczne skutki rozwoju nowoczesnego przemysłu;
 3. analizuje przebieg i konsekwencje procesów dezindustrializacji w wybranych państwach świata oraz uzasadnia rolę procesów reindustrializacji na świecie, ze szczególnym uwzględnieniem Europy i Polski;
 4. charakteryzuje zmiany w strukturze zużycia energii, z uwzględnieniem podziału na źródła odnawialne i nieodnawialne, porównuje strukturę produkcji energii w Polsce ze strukturą w innych krajach oraz wyjaśnia wpływ struktury przemysłu i źródeł energii na środowisko przyrodnicze;
 5. przedstawia rolę budownictwa w gospodarce Polski i podaje argumenty przemawiające za koniecznością dostosowania stylu budownictwa do danego krajobrazu.
- XIII. Usługi: zróżnicowanie sektora usług, rola usług komunikacyjnych, edukacyjnych, finansowych i turystycznych w rozwoju społeczno-gospodarczym świata, rodzaje transportu, atrakcyjność regionów turystycznych świata. Uczeń:
1. charakteryzuje zróżnicowanie sektora usługowego w Polsce i innych wybranych krajach świata;
 2. wyjaśnia znaczenie usług komunikacyjnych (transportu i łączności), edukacyjnych, finansowych i turystycznych w rozwoju społeczno-gospodarczym świata;
 3. przedstawia zalety i wady różnych rodzajów transportu oraz charakteryzuje uwarunkowania ich rozwoju w Polsce;
 4. na podstawie zebranych informacji, danych statystycznych i map formułuje wnioski dotyczące atrakcyjności wybranych regionów turystycznych świata.
- XIV. Społeczeństwo i gospodarka Polski: rozmieszczenie ludności i struktura demograficzna, saldo migracji, struktura zatrudnienia i bezrobocie, urbanizacja, warunki rozwoju rolnictwa, restrukturyzacja przemysłu, sieć transportowa. Uczeń:
1. wyjaśnia rozmieszczenie ludności w Polsce;
 2. analizuje strukturę demograficzną ludności Polski na podstawie danych liczbowych oraz piramidy wieku i płci oraz wyjaśnia zmiany liczby ludności, przyrostu naturalnego oraz rzeczywistego ludności Polski;

3. podaje przyczyny migracji wewnętrznych i zewnętrznych, główne kierunki emigracji Polaków;
4. wyjaśnia zmiany w strukturze zatrudnienia, podaje przyczyny bezrobocia i analizuje przestrzenne zróżnicowanie rynku pracy w Polsce;
5. omawia procesy urbanizacyjne, wiążąc je z przemianami społecznymi i gospodarczymi;
6. analizuje wpływ czynników przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozwój i rozmieszczenie produkcji rolnej w Polsce;
7. podaje przyczyny i kierunki przemian strukturalnych w przemyśle Polski po 1989 r. oraz ocenia możliwości rozwoju przemysłu zaawansowanych technologii w Polsce;
8. analizuje przyczyny zmian i zróżnicowanie sieci transportu w Polsce.

XV. Zróżnicowanie społeczno-kulturowe Polski: poziom życia, zaangażowanie w działalność społeczną, ubóstwo i wykluczenie społeczne. Uczeń:

1. porównuje poziom życia ludności (w zakresie stanu środowiska, warunków mieszkaniowych, infrastruktury komunalnej, dostępu do kultury, oświaty i ochrony zdrowia) w wybranych regionach Polski;
2. dostrzega wartość partycypacji społecznej w działaniach na rzecz rozwoju lokalnego i regionalnego, w tym poprawy jakości życia;
3. analizuje dane dotyczące regionalnego zróżnicowania ubóstwa, wykazuje znaczenie solidarności społecznej oraz proponuje działania na rzecz ograniczania biedy i wykluczenia społecznego w Polsce.

XVI. Uwarunkowania przyrodnicze gospodarczej działalności człowieka na przykładzie wybranych obszarów: związki rolnictwa z klimatem, ukształtowaniem powierzchni, żyznością gleb i zasobami wodnymi, związek przemysłu i struktury towarowej handlu zagranicznego z zasobami surowców mineralnych, wpływ sposobów pokonywania przez człowieka przyrodniczych ograniczeń na zrównoważony rozwój obszarów. Uczeń:

1. wykazuje związki kierunków produkcji rolnej, w tym struktury upraw i chowu zwierząt, z klimatem, ukształtowaniem powierzchni, żyznością gleb i zasobami wodnymi;
2. wyjaśnia związki między występowaniem surowców mineralnych a kierunkami rozwoju przemysłu i strukturą towarową handlu zagranicznego;
3. prezentuje przykłady sposobów pokonywania przyrodniczych ograniczeń działalności gospodarczej człowieka i ocenia ich zgodność z zasadami zrównoważonego rozwoju.

XVII. Człowiek a środowisko geograficzne – konflikty interesów: wpływ działalności człowieka na atmosferę na przykładzie smogu, inwestycji hydrologicznych na środowisko geograficzne, rolnictwa i górnictwa na środowisko przyrodnicze, konflikt interesów człowiek – środowisko, działania proekologiczne. Uczeń:

1. wykazuje na przykładzie wybranych miejscowości wpływ działalności człowieka na powstawanie smogu, podaje przyczyny jego powstawania oraz proponuje sposoby zapobiegania jego występowaniu;
2. ocenia korzyści i negatywny wpływ wielkich inwestycji hydrologicznych na środowisko geograficzne;
3. analizuje na przykładach ze świata i z Polski wpływ działalności rolniczej, w tym monokultury rolnej, chemizacji i mechanizacji rolnictwa, melioracji i nadmiernego wypasu zwierząt, na środowisko przyrodnicze;

4. wyjaśnia wpływ górnictwa na środowisko przyrodnicze na przykładzie odkrywkowych i głębinowych kopalni w Polsce i na świecie oraz dostrzega konieczność rekultywacji terenów pogórnich;
5. analizuje przykłady degradacji krajobrazu kulturowego miast i terenów wiejskich oraz wyjaśnia rolę planowania przestrzennego w jego kształtowaniu i ochronie;
6. identyfikuje konflikty interesów w relacjach człowiek – środowisko oraz podaje przykłady proekologicznych rozwiązań w działalności rolniczej, przemysłowej i usługowej.